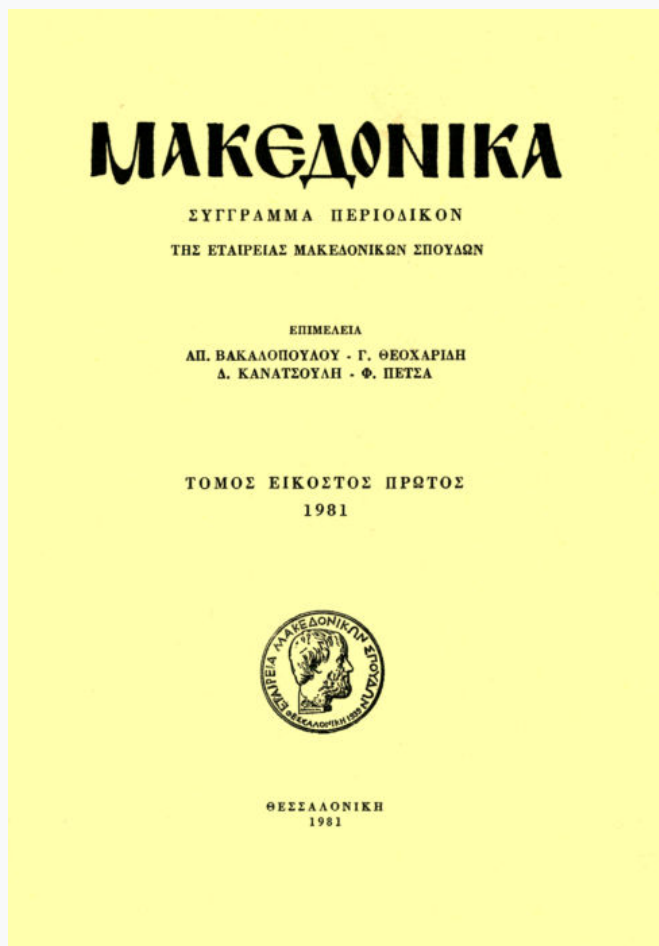

Μακεδονικά

Τόμ. 21, Αρ. 1 (1981)

Η οικογένεια Γκαρπολά και η πρώτη ελληνική εφημερίδα της Θεσσαλονίκης

Παναγιώτης Γ. Κόκκας

doi: [10.12681/makedonika.434](https://doi.org/10.12681/makedonika.434)

Copyright © 2014, Παναγιώτης Γ. Κόκκας

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Κόκκας Π. Γ. (1981). Η οικογένεια Γκαρπολά και η πρώτη ελληνική εφημερίδα της Θεσσαλονίκης. *Μακεδονικά*, 21(1), 222–251. <https://doi.org/10.12681/makedonika.434>

Η ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑ ΓΚΑΡΠΟΛΑ ΚΑΙ Η ΠΡΩΤΗ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΦΗΜΕΡΙΔΑ ΤΗΣ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ

Ἡ ἀνάπτυξη τοῦ ἐμπορίου, μικροῦ καὶ μεγάλου, στὶς χῶρες τῶν Ἀψβούργων ἀπὸ τὶς ἀρχὲς τοῦ δεκάτου ὀγδόου αἰῶνος, σὲ συνδυασμὸ μὲ τὶς εἰρηνικὲς σχέσεις ἀπὸ τὸ ἔτος 1739 καὶ ὕστερα μεταξὺ τῆς Ὑψηλῆς Πύλης καὶ τῆς αὐτῆς τῆς Βιέννης, προσελκύουν στὴν ἐπικράτεια τῆς δεύτερης κατὰ τὴν τελευταία αὐτὴ περίοδο τῆς τουρκοκρατίας μεγάλο ἀριθμὸ κατοίκων τῶν βορείων ἐλληνικῶν ἐπαρχιῶν. Οἱ ἐκπατριζόμενοι Ἕλληνες¹, κυρίως βλάχοι, ἐγκαθίστανται μονίμως στὶς νέες ἐστίες τους καὶ ἀσχολούμενοι σχεδὸν ἀποκλειστικὰ μὲ τὸ ἐμπόριο εὐημεροῦν, ἀποκτώντας ἔντονη ἀστική συνείδηση. Τὴν οἰκονομικὴ τους πρόοδο ἀκολουθεῖ ἡ πνευματικὴ ἀνθιση. Πνευματικὴ ἀνθιση σημαίνει περισσότερα βιβλία. Γιὰ τὸ λόγο αὐτό, σημαντικὴ εἶναι ἡ συμβολὴ τῶν Μακεδόνων καὶ τῶν Θεσσαλῶν στὴν ἐξέλιξη τῆς ἐλληνικῆς τυπογραφίας στὰ χρόνια ποὺ προηγήθηκαν καὶ ἀκολούθησαν τὴν Ἐπανάσταση τοῦ 1821. Γιὰ νὰ τὴν ἐκτιμήσουμε ἀρκεῖ νὰ θυμηθοῦμε τὰ ὀνόματα τῶν Σιατιστέων ἀδελφῶν Μαρκιδῶν Πουλίου, ἰδρυτῶν τῆς «Ἐφημερίδος» τῆς Βιέννης, ἡ τοῦ λησμονημένου σήμερα Γεωργίου Διαμαντίδου ἀπὸ τὴν Θεσσαλονίκη, ἰδιοκτῆτη ἀπὸ τὸ 1836 τοῦ ἀρχαίου ἐκδοτικοῦ οἴκου Δημ. Θεοδοσίου τῆς αὐστριακῆς πιά Βενετίας, τὸν ὁποῖο διαδέχεται ἡ δραστηριότατη τυπογραφία τοῦ «Φοῖνικος», γνωστότατου γιὰ τὶς θρησκευτικὰς ἐκδόσεις του.

Μὲ τὴν ἴδρυση τοῦ ἐλληνικοῦ κράτους, οἱ βορειοελλαδίτες αὐτοὶ ἐπιοικοὶ τῆς Βιέννης καὶ τῆς Βενετίας σιγὰ σιγὰ προσανατολίζονται πρὸς

1. Εἰκόνα τῶν σχέσεων τῶν Μακεδόνων μὲ τὶς χῶρες τῆς Αὐστρίας δίνουν ὁ Σπ. Λάμπρος, Σελίδες ἐκ τῆς Ἱστορίας τοῦ ἐν Οὐγγαρία καὶ Αὐστρία Μακεδονικοῦ Ἑλληνισμοῦ, «Νέος Ἑλληνομνημῶν» 8(1911) 257-300, ὁ Π. Κοντογιάννης, Μακεδόνες Ἐμποροὶ κατὰ τοὺς Τουρκικοὺς Χρόνους, Ἀθήναι, s.d., ὁ Θεόδωρος Νάτσιγας, Οἱ Μακεδόνες Πραγματευτάδες εἰς τὰς χῶρας τῆς Αὐστρίας καὶ Οὐγγαρίας. Θεσσαλονίκη 1939, ὁ Γ. Λυριτζής, Αἱ Μακεδονικαὶ Κοινότητες τῆς Αὐστροουγγαρίας ἐπὶ Τουρκοκρατίας, s.l. 1952. Βλ. ἐπίσης Ἀναστ. Παλατίδου, Ὑπόμνημα ἱστορικὸν περὶ τῆς ἀρχῆς καὶ προόδου καὶ τῆς σημερινῆς ἀκμῆς τοῦ ἐν Βιέννῃ Ἑλληνικοῦ Συνοικισμοῦ, Βιέννη 1845, καὶ Παναγιώτου Λιοῦφη, Ἱστορία τῆς Κοζάνης, Ἀθήναι 1924. Εἰδικὰ γιὰ τὶς σχέσεις τῆς περιοχῆς τοῦ Ὀλύμπου μὲ τὴν Βιέννη κατὰ τὴν περίοδο 1770-1820 βλ. Γ. Κορδάτου, Τὰ Ἀμπελάκια καὶ ὁ μῦθος γιὰ τὸν Συνεταιρισμὸν τους, Ἀθήνα 1955.

τὴν Ἀθήνα. Βέβαια, ὅσοι ἔχουν οἰκονομικά συμφέροντα στὸ ἐξωτερικὸ παραμένουν στὶς νέες πατρίδες τους καὶ πολλοί, μὲ τὰ πλούσια ἐμβάσματα ποὺ στέλνουν, γίνονται ἐθνικοὶ εὐεργέτες. Οἱ λόγοι ὅμως, ἀδέσμευτοι ἀπὸ τέτοιου εἶδους ὑποχρεώσεις, κατεβαίνουν στὸ ἐλεύθερο βασίλειο καὶ εἶναι αὐτοὶ ποὺ, παρὰ τὴν κατὰ κανόνα συντηρητικὴ νοοτροπία τους, ἀποτελοῦν τοὺς φορεῖς τοῦ ἀναμορφωτικοῦ πνεύματος ποὺ προσπαθεῖ νὰ κάνει τὴν Ἑλλάδα συγχρονισμένον κράτος. Ἀπὸ τοὺς μορφωμένους αὐτοὺς ἓνα ἐλάχιστο μόνον μέρος ἐπιστρέφει στὴν ἀρχικὴ κοιτίδα τους, τὶς ὑπόδουλες ἀκόμα στοὺς Τούρκους Μακεδονία ἢ Θεσσαλία.

Μέσα σὲ ἓνα τέτοιο τρίπτυχο, Βιέννη-Ἀθήνα-Θεσσαλονίκη, τοποθετεῖται ἀνάμεσα στὰ χρόνια τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως καὶ τοῦ Μακεδονικοῦ Ἀγῶνος ἡ δράση μιᾶς οἰκογενεῖας λογίων, ἐκδοτῶν, τυπογράφων καὶ στὰ ὑστερινὰ χρόνια δημοσιογράφων, ποὺ μέχρι τώρα δὲν τῆς δόθηκε ἡ πρέπουσα σημασία ἀπὸ τοὺς ἐρευνητὲς τῆς ἱστορίας τῶν νεοελληνικῶν πραγμάτων. Πρόκειται γιὰ τοὺς ἐξ Ὀλύμπου Γκαρπολάδες, ἡ ἱστορία τῶν ὁποίων, χωρὶς κατὰ κανόνα ἰδιαίτερη λαμπρότητα, εἶναι χαρακτηριστικὴ τῶν τυχῶν καὶ τῆς ἐξελίξεως τῶν μορφωμένων Ἑλλήνων τῆς ἐποχῆς. Ξεχωριστὴ θέση κατέχει ἡ οἰκογένεια στὴν ἱστορία τῆς Θεσσαλονίκης, ὅπου μέλη τῆς ὑπῆρξαν οἱ ἰδρυτὲς τοῦ πρώτου ἑλληνικοῦ τυπογραφείου τῆς καὶ ἀργότερα τῆς πρώτης ἑλληνικῆς ἐφημερίδας τῆς πόλης.

2. Πρώτος ἀπὸ τὴν οἰκογένεια, τὸ ὄνομα τοῦ ὁποίου παρουσιάζεται σὲ ἑλληνικὸ ἔντυπο, ὁ Κωνσταντῖνος Γκαρπολάς γεννήθηκε στὶς ἀρχὲς τῆς τελευταίας δεκαετίας τοῦ δεκάτου ὀγδοῦ αἰῶνος στὸ χωριὸ Κρανιὰ τοῦ Ὀλύμπου¹. Τοῦ Ὀλύμπου αὐτοῦ γνωρίζει καλὰ τὴν ἀρχαία δόξα καὶ κολακεύεται νὰ μνημονεῦει δίπλα στὸ ὄνομά του τὴν καταγωγὴ του. Κάνει τὶς ἐγκύκλιες σπουδὲς του πιθανότατα κοντὰ στὴν πατρίδα του, στὴ γειτονικὴ Ραψάνη ἢ στὰ Ἀμπελάκια², ποὺ ἔχουν καλὰ σχολεῖα καὶ πυκνὲς σχέσεις μὲ τὴ Βιέννη. Νωρὶς πάντως, ἐγκαθίσταται στὴν αὐστριακὴ πρωτεύουσα. Ἐδῶ, σ' ἓνα περιβάλλον ποὺ ἀντανακλᾷ τὶς τελευταῖες λάμψεις τοῦ ἑλληνικοῦ διαφωτισμοῦ, ἀποκτᾷ ἀνώτερη κλασικὴ μόρφωση καὶ συν-

1. Ἡ Κρανιὰ τοῦ Ὀλύμπου, μικρὸ ὄρεινὸ βλαχόφωνο χωριὸ ποὺ σήμερὰ ἐγκαταλείπεται ἀπὸ τοὺς κατοίκους του, στὰ τέλη τοῦ δεκάτου ὀγδοῦ αἰῶνος γνῶρισε μεγάλη ἀκμὴ χάρι τῇ παραγωγῇ καὶ τὸ ἐμπόριο ἐρυθρῶν νημάτων, τὰ ὁποῖα ὅπως καὶ ἡ γειτονικὴ Ραψάνη καὶ τὰ Ἀμπελάκια διοχετεύει κυρίως πρὸς τὴ Βιέννη. Βλ. Γ. Λεονάρδου, Νεωτάτῃ τῆς Θεσσαλίας Χωρογραφία, Πέστη 1836, σ. 99.

2. Γιὰ τὸ Σχολεῖο τῶν Ἀμπελακίων, διδάσκαλοι τοῦ ὁποίου εἶναι ὁ Γρηγόριος Κωνσταντᾶς μέχρι τὸ 1803 καὶ ὁ Κωνσταντῖνος Κούμας τὸ 1804 βλ. Κ. Κούμα, Ἱστορίαι τῶν Ἀνθρωπίνων Πράξεων, τ. 12, Βιέννη 1832, σ. 585, καὶ Κ. Σάθα, Νεοελληνικὴ Φιλολογία, Ἀθῆναι 1868, σ. 695.

δέεται με τὸν Ἀνθιμο Γαζή¹ καὶ τὸν Στέφανο Κομνητᾶ², ἐκδόσεις βιβλίων τῶν ὁποίων θὰ ἐπιμεληθεῖ στὰ κατοπινὰ χρόνια. Ἡ ἐπίδραση ποὺ ἀσκοῦν ἐπάνω του οἱ δύο αὐτοὶ λόγιοι μένει ἐντονη ὥς τὰ τελευταῖα γραπτὰ του. Τὸ γλωσσικὸ ὄργανο ποὺ χρησιμοποιεῖ εἶναι αὐστηρό, ἂν καὶ χωρὶς ὑπερβολές. Τιμὰ ὅμως καὶ τὸν παλιὸ δάσκαλο τοῦ Ἀνθιμου Γαζή, Ἀδαμάντιο Κοραῖ, ἔργο τοῦ ὁποίου πρόκειται νὰ ἐπανεκδώσει ἀργότερα³.

Ὁ Κωνσταντῖνος Γκαρπολάς, παρὰ τὴν κλασικὴ παιδεία του καὶ τὴν συνεχὴ ἐνασχόλησή του με τοὺς ἀρχαίους συγγραφεῖς, εἶναι ἐν τούτοις περισσότερο ὁπαδὸς τοῦ κερδῶου Ἑρμῇ παρὰ ἄνθρωπος τοῦ σπουδαστηρίου. Γιὰ ἓνα διύστημα κάνει τὸ βιβλιοπώλῃ στὸ Βουκουρέστι⁴ καὶ στὰ χρόνια τοῦ Καποδίστρια καὶ τῆς Ἀντιβασιλείας διατηρεῖ στὴ Βιέννη βιβλιοπωλεῖο, μέσω τοῦ ὁποίου χρηματοδοτεῖ ἐκδοτικὲς ἐργασίες ἐπιχειρήσεις ἀπὸ τίς ὁποῖες σχηματίζει κάποια περιουσία. Ἔτσι, με τὴν ἐνηλικίωση τοῦ Ὁθῶνα, εἶναι ἔτοιμος γιὰ τὸ ἄλμα πρὸς τὴν Ἑλλάδα. Ἀγγελία τοῦ Ἰανουαρίου τοῦ ἔτους 1837 ἀνακοινώνει τὴν πρόθεσή του νὰ κατέβει στὴ νέα πρωτεύουσα καὶ νὰ ιδρύσει τυπογραφεῖο στὴν Ἀθήνα καὶ βιβλιοπωλεῖα στὶς πέντε κυριότερες πόλεις τοῦ κράτους⁵.

Ἀπὸ τὸ πρόγραμμα τοῦτο πραγματοποιεῖται μόνον ἓνα μέρος. Στὰ 1838 τυπώνεται στὴν Ἀθήνα τὸ πρῶτο βιβλίο ἐκ τῆς τυπογραφίας Κ. Γκαρπολά καὶ Σίας καὶ λίγους μῆνες ἀργότερα ἐκδίδεται ὁ πρῶτος κατάλογος τῶν βι-

1. Γνωστὲς εἶναι οἱ σχέσεις τοῦ Ἀνθιμου Γαζή με τὴν περιοχὴ τοῦ Ὀλύμπου. Γιὰ τὴν ἐπίσκεψή του στὰ Ἀμπελάκια τὸ ἔτος 1803 βλ. Κ. Κούμα, ἑ.ἀ., σ. 585 καὶ Γ. Κορδάτου, ἑ.ἀ., σ. 121. Δὲν ἀποκλείεται τότε νὰ πρωτογνωρίστηκε μαζί του καὶ ὁ νεαρὸς Κωνσταντῖνος Γκαρπολάς, ὁ ὁποῖος τὸν ἀκολοθεῖ ἀργότερα στὴ Βιέννη, ὅπου φθάνει στὰ 1804 καὶ ὁ Κ. Κούμας.

2. Τοῦ Στεφάνου Κομνητᾶ βιογραφία, ὅπου ἐκτίθενται καὶ οἱ γνωστὲς συντηρητικὲς θέσεις του γιὰ τὸ γλωσσικὸ ζήτημα, γραμμὴν ἀπὸ τὸν Δ. Πασχάλη, βλ. στὸ ὁμώνυμο λήμμα τῆς «Μεγάλης Ἑλληνικῆς Ἐγκυκλοπαιδείας» τ. ΙΔ', σ. 760.

3. Γκίνη - Μέξα, Ἑλληνικὴ Βιβλιογραφία 1800-1863, ἀριθμ. 3552: Σχόλια εἰς τὸν Ἰσοκράτην ἐκ τῆς ἐκδόσεως τοῦ Α. Κοραῖ, νῦν τὸ πρῶτον ἐκδοθέντα... ὑπὸ Κ. Γκαρπολά, ἐν Ἀθῆναις, 1841, ἐκ τῆς τυπογραφίας Κ. Γκαρπολά.

4. Ἡ πληροφορία ὀφείλεται σὲ προφορικὴ μαρτυρία τοῦ σώζεται στὴν οἰκογένεια, τὴν ὁποία μετέδωσε στὸ συγγραφεῖα ὁ ἐγκατεστημένος στὴν Ἀθήνα κ. Σοφοκλῆς Δημ. Γκαρπολάς.

5. Ἡ ἀγγελία, στὴν ὁποία γίνεται μνεῖα καὶ τῆς «παιδιῶθεν» ἀσκήσεως τοῦ ἐπαγγέλματος τοῦ βιβλιοπώλου ἀπὸ τὸν Κωνστ. Γκαρπολά, βρίσκεται στὴν ἀρχὴ τοῦ τρίτου τόμου τοῦ λεξικοῦ τοῦ Α. Γαζή· βλ. Λεξικὸν τῆς Ἑλληνικῆς Γλώσσης, Τρίτομον, Ἀνθίμου Γαζή, Δευτέρα Ἑκδοσις. Ἐπιμελεῖα Κωνσταντίνου Γκαρπολά τοῦ Ὀλυμπίου καὶ Χριστοδοῦλου Ματακίδου τοῦ Σαμίου, Γ', Βιέννη. Ἐκ τῆς Τυπογραφίας Ἀντωνίου Μπένκο (πρῶην Χάγκουλ) 1837.

βλίων ποὺ διατίθενται πρὸς πώληση στὸ νέο βιβλιοπωλεῖο¹. Ἀπὸ τὰ πρῶτα ἐντυπα αὐτὰ πληροφοροῦμεθα ὅτι ἡ ἐπιχείρηση, ἐγκατεστημένη στὴν ὁδὸ Καμουναρέα ἀριθ. 36, λειτουργεῖ ὡς βιβλιοπωλεῖο, τυπογραφεῖο, χυτῆριο καὶ βιβλιοδετεῖο. Πενήντα τόμοι περίπου, ἀριθμὸς σημαντικότητας γιὰ τὰ ἀθηναϊκὰ μέτρα τῆς ἐποχῆς, ἐκδίδονται στὸ τυπογραφεῖο μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1838 καὶ 1842, συνήθως ὑπὸ τὴν ἐπωνυμία «Κ. Γκαρπολάς», καὶ σπανιότερα μὲ τὴν ἔνδειξη «Κ. Γκαρπολάς καὶ Σία».

Τὴν ἐποχὴ αὐτὴ ἡ Ἀθήνα, μικρὴ πολιτεία τῶν εἴκοσι χιλιάδων κατοίκων, μόλις ποὺ ἀρχίζει νὰ γίνεται πραγματικὴ πρωτεύουσα τοῦ ἑλληνισμοῦ. Ἐδῶ ἔχει στραμμένα τὰ μάτια του καὶ ὁ Κωνσταντῖνος Γκαρπολάς. Ἀλλὰ ἂν οἱ Φαναριῶτες ἔχουν φθάσει ἀπὸ καιρὸ σὲ ψηλὰ ἐπίπεδα καλλιέργειας καὶ στὴν Κωνσταντινούπολη ἡ βασικὴ στοιχειώδης μόρφωση εἶναι κτῆμα λίγο πολὺ μῆς ἤδη διαμορφωμένης ἀστικῆς τάξης, στὴν Ἀθήνα δὲν ὑπάρχουν παρὰ ἐλάχιστοι ἐγγράμματοι. Εἶναι μιὰ εὐτυχισμένη στιγμή γιὰ τὸν Κωνσταντῖνο Γκαρπολά, δάσκαλο ἀλλὰ καὶ ἐξυπνο ἔμπορο, ὁ ὁποῖος παρατηρώντας τὴ μεγάλη ἐκπαιδευτικὴ προσπάθεια ποὺ ἀναπτύσσεται τώρα, ἀντιλαμβάνεται ὀρθὰ ὅτι μοναδικὸς τομέας στὸν ὁποῖο μπορεῖ νὰ ἐργασθεῖ μὲ ἐπιτυχία ἓνας ἐκδοτικὸς οἶκος τῆς ἐποχῆς του ἀπομένει τὸ σχολικὸ ἔγχειριδίو, καὶ κυρίως τὸ φιλολογικόν.

Λεξικά, ἱστορίες καὶ κυρίως ἐκδόσεις ἀρχαίων συγγραφέων ἀποτελοῦν τὴν ἀποκλειστικὴ σχεδὸν παραγωγή τοῦ τυπογραφείου. Στὰ 1839-1840 ἐπανεκδίδεται —σὲ ἀριθμὸ ἀντιτύπων ποὺ πιθανότατα ξεπερνάει κάθε ἑλληνικὸ προηγούμενο— ἡ γνωστὴ σειρὰ κλασικῶν τοῦ Στεφάνου Κομνητῶ. Τὰ ἱκανοποιητικὰ οἰκονομικὰ ἀποτελέσματα τῆς σειρᾶς αὐτῆς ποὺ ἔρχεται νὰ καλύψει ζωηρότατη ζήτηση παρόμοιων ἐκδόσεων στὸν εὐρύτερο ἑλληνικὸ χῶρο, παρασύρουν τὸν Κωνσταντῖνο Γκαρπολά νὰ τυπώσει σὲ μεγάλες ποσότητες, κατὰ τὰ ἔτη 1841-1842, ἔνδεκα τόμους, μὲ φιλολογικὴ ἐπιμέλεια τοῦ ἰδίου, νέας σειρᾶς ἀρχαίων συγγραφέων μὲ ἔργα Ὀμήρου, Θουκυδίδη, Ἰσοκράτη, Πινδάρου καὶ Εὐρυπίδη². Τὰ βιβλία αὐτὰ δὲν πουλοῦνται καθόλου καὶ ἡ ἐπιχείρηση ἀποδεικνύεται καταστρεπτικὴ. Ὁ Κωνσταντῖνος Γκαρπολάς πτωχεύει καὶ ὅ,τι βρίσκεται στὰ χέρια του, ἀκόμη καὶ οἱ παρακαταθῆκες ξένων βιβλίων πρὸς πώληση στὸ βιβλιοπωλεῖο του, κατάσχεται³.

Ἀπὸ τὸ χρόνον αὐτὸ δὲν πρόκειται νὰ ἐργασθεῖ πιά ἄλλο, εἴτε ὡς φι-

1. Γ κ ί ν η - Μ έ ξ α, ἑ.ἀ., ἀριθ. 2985. Γενικὰ γιὰ τὸν τρόπο ἐργασίας τῶν τυπογραφικῶν ἐπιχειρήσεων τῆς ἐποχῆς βλέπε Σ. Παπαγεωργίου, Ὁ τυπογραφία στὴν Ἀθήνα στὰ πρῶτα Ὀθωνικά χρόνια, «Ἐρανιστής» 1976, σ. 53 κ.έ.

2. Γ κ ί ν η - Μ έ ξ α, ἑ.ἀ., ἀριθ. 3549, 3550, 3551, 3552, 3553, 3714 καὶ 3715.

3. Ἀ λ ε ξ ἄ ν δ ρ ο υ - Ρ. Ρ α γ κ α β ῆ, Ἀπομνημονεύματα, τ. Β', σ. 108.

λολογικός εκδότης, είτε ως τυπογράφος. Ζει μερικά χρόνια ακόμα κοντά στο γιό του 'Αλέξανδρο, που συνεχίζει το έργο του, και πεθαίνει το 1848 ή λίγο αργότερα¹.

Ο πρώτος Γκαρπολάς, κρινόμενος ως φιλόλογος, δεν μπορεί να θεωρηθεί παρά ως ένας μέτριος εκπρόσωπος της εποχής και του κλίματος εκείνου που ακολουθεί την όριστική κάμψη του ελληνικού διαφωτισμού στα τελευταία προεπαναστατικά χρόνια και που χαρακτηρίζεται από την αποκρυστάλλωση στον έλλαδικό επιστημονικό χώρο ενός στείρου γραμματικού και ρητορικού πνεύματος. Η θέση του όμως στην ιστορία της τυπογραφίας της νέας ελληνικής πολιτείας είναι έντελως ξεχωριστή. Από τους πρώτους, ταυτόχρονα σχεδόν με τον Κορομηλά, των 'Αντωνιάδη και τον 'Αγγελίδη, έρχεται στην 'Αθήνα λίγο καιρό αφ' ότου έγινε πρωτεύουσα του βασιλείου και μεταφέροντας την περιουσία και την πείρα του ίδρυει σοβαρό εκδοτικό οίκο, που εργάζεται με επιτυχία και γίνεται σχολείο από το οποίο θα βγούν και άλλοι τυπογράφοι και εκδότες της 'Αθήνας.

Το έργο του συνεχίζουν τέσσερα από τα παιδιά του: ο πρεσβύτερος 'Αλέξανδρος, ο Μιλτιάδης, ή 'Ελένη και μικρότερος, ο Σοφοκλής. Από αυτούς ο πρώτος και η τρίτη παραμένουν μέχρι το θάνατό τους στην 'Αθήνα, ενώ οι άλλοι δύο, κυρίως ο τελευταίος, συνδέονται ιδιαίτερα με τη Θεσσαλονίκη.

3. Ο 'Αλέξανδρος Κωνσταντίνου Γκαρπολάς γεννήθηκε περί το 1817 στο Βουκουρέστι. Κάνει καλές κλασικές σπουδές κοντά στον πατέρα του και το Στέφανο Κομμητά. Παράλληλα με τα ελληνικά διδάσκεται καλά και τη γαλλική και τη γερμανική γλώσσα. Νωρίς, εγκατεστημένος στη Βιέννη, εκδηλώνει φιλολογικά ενδιαφέροντα και συνεργάζεται στην έκδοση του Λεξικού του 'Ανθιμου Γαζή των έτων 1835-37². Το 1837 ακολουθεί την οικογένεια στην 'Αθήνα και τον επόμενο χρόνο επιμελείται την τρίτη έκδοση της 'Ιστορίας της 'Ελλάδος του Γκόλντσμιθ³. Ως επιμελητή

1. Κατά το μητρώον αρρένων του Δήμου 'Αθηναίων, ο Κωνσταντίνος Γκαρπολάς απέκτησε στά 1846 το τελευταίο παιδί του Γεώργιο. Πιστεύω ότι η ήμερομηνία δηλώθηκε εκ των υστέρων άνακριβής· μάλλον πρέπει η γέννηση του Γεωργίου να τοποθετηθεί γύρω στά 1840. Τελευταία μνεία του Κωνσταντίνου Γκαρπολά έχομε στά 1847· βλ. 'Ιερά Μαθήματα διά τά παιδιά, ήγουν 'Ιερά 'Ιστορία και Εισαγωγή εις τάς Γραφάς, εκ του Γερμανικού, υπό Γ. Γενναδίου. Δαπάνη Κ. Γκαρπολά, 'Εκδοσις Πρώτη, 'Εν 'Αθήναις 1847, εκ της τυπογραφίας Α. Κ. Γκαρπολά.

2. Γεώργιος Καλλιτσούνακι, Νεοελληνική Λεξικογραφία, στὸν τόμο «'Ελλάς» της «Μεγάλης 'Ελληνικής 'Εγκυκλοπαιδείας», σ. 1012.

3. Γόλτσμιθ, 'Ιστορία της 'Ελλάδος μεταφρασθεῖσα υπό Δημ. 'Αλεξανδρίδου, νεωτέρα Γ' 'Εκδοσις, 'Επιμείλει Α. Κ. Γκαρπολά, 'Αθήνα 1838.

διαφόρων, σχολικῶν κυρίως, ἐγχειριδίων, ὄχι μόνο φιλολογικῶν ἀλλὰ κάποτε καὶ σχετικῶν μὲ τὶς θετικὰς ἐπιστῆμες, τὸν συναντοῦμε καὶ στὰ κατοπινὰ χρόνια 1839-1844 καὶ τουλάχιστον μέχρι τὸ 1863.

Ὁ Ἀλέξανδρος Γκαρπολάς θὰ ἔχει τὸ ἄχαρο ἔργο νὰ διορθῶναι —ὄχι χωρὶς ἐπιτυχία, ἀλλ' ὅπως ὅποτε χωρὶς τὴν ἱκανοποίηση ὅτι τοῦ ἀναγνωρίσθηκε ἀπὸ τοὺς ἀδελφούς του— τὰ λάθη τῶν συγγενῶν του. Δύο χρόνια μετὰ τὴν πώχευσιν τοῦ πατέρα του ἐπαναδραστηριοποιεῖ τὸ οἰκογενειακὸ τυπογραφεῖο, βοηθούμενος ἀπὸ τὸ μικρότερο ἀδελφὸ του Μιλτιάδη. Μὲ τὴ δική του ἐπωνυμία τυπώνονται κατὰ τὰ ἔτη 1844-1849 στὴν Ἀθήνα περὶ τὰ σαράντα βιβλία ποικίλης φύσεως, λογοτεχνικά, ἐπιστημονικά, θρησκευτικά, ἱστορικά καὶ σχολικά, μερικά ἀπὸ τὰ ὁποῖα ἀκόμη καὶ σήμερ εἶναι ἐξαιρετικά ἐνδιαφέροντα¹.

Ἄγνωστο σὲ τί εἶδους συμφωνία ἦρθε στὰ 1850 μὲ τὸν ἀδελφὸ του Μιλτιάδη, ὅταν αὐτὸς ξεκινοῦσε τὴν καταστρεπτικὴ γιὰ τὰ οἰκονομικά τῆς οἰκογενείας ἐκστρατεία του γιὰ τὴ Θεσσαλονίκη. Πάντως, στὰ ἐπόμενα πέντε χρόνια (1850-1854) καὶ ἐνῶ ὁ Μιλτιάδης, ὕστερα ἀπὸ τὸ φιάσκο τῆς Θεσσαλονίκης, φαίνεται νὰ διευθύνει μὲ μετριότατα ἀποτελέσματα τὸ οἰκογενειακὸ τυπογραφεῖο², ὁ Ἀλέξανδρος βρίσκεται στὸ περιθώριο. Ξαναρίχνεται στὴ δουλειὰ στὰ 1855 καὶ ἐκτοπίζοντας τὸν Μιλτιάδη ποὺ ἀντι-

1. Π.χ. τὰ Ἀπομνημονεύματα περὶ τῆς Φιλικῆς Ἑταιρίας τοῦ Ἑμμανουὴλ Ξάνθου, στὰ 1845, καὶ τὸ περὶ τῆς Δημοκρατίας κατὰ τὴν Ἀμερικὴν τοῦ Ἀλέξ. Τοκεβίλ, κατὰ μετάφρασιν Κ. Ἡρακλείδου, στὰ 1849.

2. Ἡ ἀλλόκοτη συνήθεια νὰ φέρουν τὰ βιβλία τῶν Γκαρπολάδων συνεχῶς ἐναλλασσόμενες ἐπωνυμίες τυπογραφείου, ποὺ ἐγκαινιάζεται ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸν Κωνσταντῖνο Γκαρπολά, πιστοποιεῖ ἀναμφίβολα τὶς κακὰς μεταξὺ τους σχέσεις, ὄχι ὅμως ἀναγκαστικά ὅτι λειτούργοις ἀνὰ πλάγια δύο τυπογραφεῖα ἀνήκοντα σὲ περισσότερα τοῦ ἐνὸς μέλη τῆς οἰκογενείας. Τὸ τελευταῖο φαίνεται νὰ ἰσχύει μόνο γιὰ τὴν περίοδο 1855-1856, ὅποτε ἡ σύγκρουση ἀνάμεσα στὸν Ἀλέξανδρο καὶ τὸν Μιλτιάδη ἐφθασε στὸ ἀποκορύφωμά της. Δὲν ἀποκλείεται ὕστερα ἀπὸ τὸ 1852 νὰ μῆκε στὸ τυπογραφεῖο τοῦ Ἀλεξ. Γκαρπολά συνεταῖρος καὶ ὁ Κωνσταντῖνος Βαρβάτης, ὁ ὅποιος ὅμως ἀποφεύγει νὰ τοποθετεῖ τ' ὄνομά του στὴ φέρμα τοῦ τυπογραφείου. Ἔτσι, οἱ δύο πρῶτοι τόμοι τῶν διηγημάτων τοῦ Ἀλεξάνδρου Ρίζου Ραγκαβῆ ποὺ κυκλοφοροῦν στὰ 1855 καὶ στὰ 1857 ἀναγράφουν ὅτι προέρχονται ἐκ τῆς τυπογραφίας τοῦ Ἀλεξάνδρου Γκαρπολά. Ὁ ἴδιος ὅμως ὁ Ἀλέξανδρος Ρ. Ραγκαβῆς, ἑ.ἀ., τ. β', Ἀθῆναι 1895, σ. 169, γράφει ὅτι «τὰ διηγήματα ταῦτα, λαβὼν παρ' ἐμοῦ τὴν ἀδειαν, συνέλεξε καὶ μετὰ ταῦτα ἐξέδωσεν εἰς τρεῖς τόμους ὁ τότε τυπογραφεῖον ἐν Ἀθῆναις κεκτημένος... Κωνστ. Βαρβάτης». Ἐνδειξὴ τῆς οἰκονομικῆς καχεξίας τῆς οἰκογενείας κατὰ τὴν περίοδο αὐτὴ ἀποτελεῖ καὶ ἡ διαπίστωση ὅτι στὸ Ὑποθηκοφυλάκειον Ἀθηνῶν ἀπὸ τὴ σύστασή του στὰ 1856 καὶ μέχρι τὸ 1878 δὲν φέρεται καμία πράξις μεταγεγραμμένη στὸ ὄνομα οἰοῦντο Γκαρπολά. Καὶ ἀπὸ τὶς μεταγενέστερες ἐγγράφους φαίνεται ὅτι ἂν ὁ Κωνστ. Γκαρπολάς ἦταν κάτοχος ἀκινήτου περιουσίας στὴν Ἀθήνα, αὐτὴ θὰ εἶχε ἐκποιηθεῖ πρὸ τοῦ 1856.

δρᾷ χωρίς επιτυχία¹ θὰ ἐργασθεῖ ἱκανοποιητικά γιὰ μιὰ ἀκόμη τετραετία (1855-1858), τυπώνοντας περὶ τὰ τριάντα βιβλία.

Γενικὴ παρατήρηση ἀπὸ τὰ βιβλία ποὺ ἐκδίδει, ἰδίως κατὰ τὴν περίοδο αὐτή, τὸ τυπογραφεῖο εἶναι ὅτι ὁ Ἀλέξανδρος Γκαρπολάς μπόρεσε νὰ ἀνταποκριθεῖ ἱκανοποιητικά στὶς νέες ἀπαιτήσεις τοῦ ἀθηναϊκοῦ περιβάλλοντός του. Ἐξακολουθεῖ νὰ τυπώνει σχολικὰ ἐγχειρίδια, χωρὶς τὰ ὁποῖα δὲν συντηρεῖται ἕνας ἐκδοτικὸς οἶκος, καὶ συνδέεται ἰδιαίτερα μὲ τὴ φαναριώτικη σχολὴ τῆς Ἀθήνας, βιβλία ἐκπροσώπων τῆς ὁποίας, ὅπως τοῦ Ἀλεξάνδρου Σούτσου, τοῦ Ἀλεξάνδρου Ρίζου Ραγκαβῆ καὶ τοῦ Ζαλοκώστα, ἐκδίδει. Ὅπως οἱ ἄλλοι ἐκδοτικοὶ οἶκοι περιορίζει βαθμαῖα, τόσο σὲ ἀπόλυτους ὅσο καὶ σὲ σχετικούς ἀριθμούς, τὶς ἐκδόσεις ἀρχαίων συγγραφέων, τὴ θέση τῶν ὁποίων καταλαμβάνουν τώρα εἰδικὰ ἐπιστημονικὰ καὶ πανεπιστημιακὰ συγγράμματα. Ἐπίσης, στὸ ἄλλο ἄκρο τῆς κλίμακας, τυπώνει ἀρκετὰ βιβλία λαϊκῆς καταναλώσεως, ὅπως οἱ Χρησμοὶ τοῦ Ἀγαθάγγελου ἢ διάφοροι Καζαμίες.

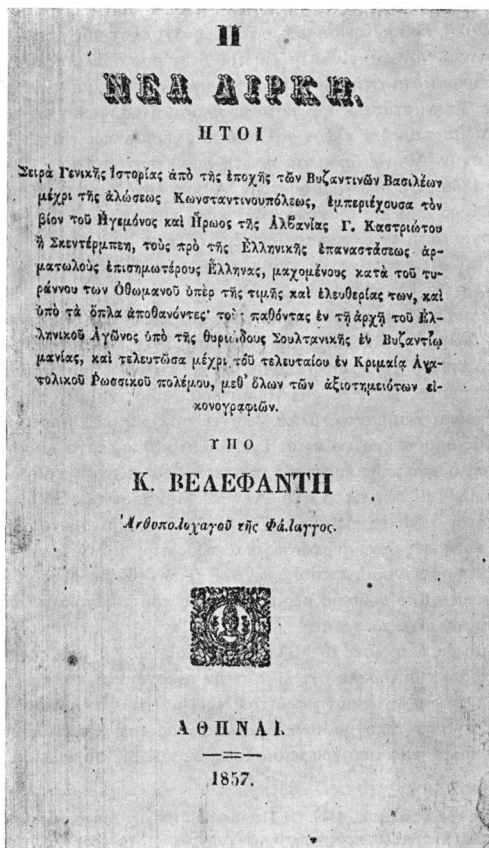
Ἡ ἐπιχείρηση ὅμως οἰκονομικὰ φθίνει. Τουλλάχιστον στὰ 1857 τυπώνει καὶ βιβλία ἀπὸ τὰ ὁποῖα ἐπιμελῶς ἀποφεύγεται ἡ ἀναγραφή τῆς προελεύσεώς τους². Ἡ οἰκονομικὴ κρίση τοῦ 1857-58, ποὺ χτυπᾷ σκληρὰ καὶ τὴν ἐλληνικὴ ἀγορά, φαίνεται ὅτι τὴν ἀποτελεῖωνει. Τὸ τυπογραφεῖο κλίνει ὀριστικὰ στὰ 1859 καὶ ὁ Ἀλέξανδρος Γκαρπολάς ἀναγκάζεται νὰ ἀναζητήσει καινούργια ἐργασία. Προσλαμβάνεται ὑπάλληλος στὸ τηλεγραφεῖο Ἀθηνῶν καὶ μόνον εὐκαιριακὰ ἀπὸ ἐδῶ καὶ πέρα πασχίζει νὰ συμπληρώσει τὰ μέτρια εἰσοδήματά του μεταφράζοντας κάποιο ξενόγλωσσο βιβλίο, τὸ ὁποῖο τυπώνει σὲ ξένους ἐκδότες. Τελευταία φορὰ βρίσκουμε τ' ὄνομά του σὲ ἐκδοση τοῦ 1863³. Τὴν ἐποχὴ αὐτὴ, σὲ προχωρημένη ἡλικία, δημιουργεῖ οἰκογένεια κι ἀποκτᾷ τρεῖς γιούς⁴. Ζεῖ μερικὰ χρόνια σὲ ἀσημότητα καὶ πεθαίνει στὴν Ἀθήνα περὶ τὸ 1870.

1. Βλέπε ἀνακοίνωση τοῦ Μιλτιάδη Γκαρπολά στὸ ὀπισθόφυλλο τοῦ Καζαμία ποὺ τὴν ὀνόμασε τὸ 1855, ἀναδημοσιευμένη ἀπὸ τὸν Ν. Χαριτάτο, Τὰ Ἡμερολόγια στὰ χρόνια 1800-1863, «Ἐρανιστής», 1977, 126.

2. Βλέπε τὸ εἰκονιζόμενο στὴ σελίδα 229 βιβλίο τοῦ Κ. Βελφάντη, Νέα Δίρκη, Ἀθῆναι 1857, σ. 292, σχ. δο, μὲ κατάλογο στὸ τέλος συνδρομητῶν ἀπὸ τὴν Ἀλεξάνδρεια καὶ τὸ Κάιρο.

3. Ὁ λ λ ε ν δ ὀ ρ ο υ, Νέα Μέθοδος ἐφηρμοσμένη εἰς τὴν γαλλικὴν γλῶσσαν, ὑπὸ Π. Γάνδου, μεταφρασθεῖσα ἐκ τοῦ Γερμανικοῦ ὑπὸ Ἀλεξάνδρου Γκαρπολά, τηλεγραφοῦ Ἀ' τάξεως, Β' Ἐκδοσις. Τυπ. Δημ. Καρακατσάνη, Ἀθῆναι 1863.

4. Ἡμερομηνίες θανάτου τοῦ Ἀλεξάνδρου Γκαρπολά, ὅπως καὶ τοῦ Μιλτιάδη Γκαρπολά, δὲν βρίσκονται στὸ παλαιὸ μητρώο τοῦ Δήμου Ἀθηναίων, οὔτε εἶναι θαμμένοι στὸ σωζόμενο στὸ Ἀ' Νεκροταφεῖο Ἀθηνῶν οἰκογενειακὸ τάφο ποὺ ἀγοράστηκε ἀπὸ τὸν ἀδελφὸ τους Γεώργιο στὰ 1890.

Ἐξώφυλλο τοῦ βιβλίου τοῦ Κ. Βελεφάντη,
Νέα Δίρη, τυπωμένο ἀπὸ τὸν Α. Γκαρπολά

4. Παράλληλη τῆς μέτριας καὶ χωρὶς καμιά λάμψη ζωῆς τοῦ Ἀλεξάνδρου Γκαρπολά, ποὺ μένει σὲ μᾶς σὰν ἓνας σχολαστικὸς ἐπίγονος ἐνὸς ἡδὴ σχολαστικοῦ γονέως, εἶναι ἡ ζωὴ τοῦ δευτέρου ἀδελφοῦ του Μιλτιάδη. Γεννιέται πιθανότατα στὴ Βιέννη ταυτόχρονα σχεδὸν μὲ τὴν κήρυξή τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως καὶ παίρνει κλασικὴ μόρφωση κοντὰ στὸν πατέρα του. Διδάσκεται ἐπὶ πλεόν γαλλικὰ καὶ γερμανικά. Κατεβαίνει μὲ τὴν οἰκογένεια στὴν Ἀθήνα, ὅπου γιὰ πρώτη φορὰ συναντοῦμε τ' ὄνομά του σὲ ἔντυπο τοῦ 1846. Ὡς τυπογράφος στὴν Ἀθήνα ἐργάζεται κατὰ τὰ ἔτη 1846-1850 καὶ ὕστερα ἀπὸ μιὰ διακοπὴ πάλι κατὰ τὴν περίοδο 1853-1856. Μετὰ τὴ χρονολογία αὐτὴ τὸ ὄνομά του δὲν ἐμφανίζεται πιά στὸν τίτλο βιβλίων, ὥστε φαίνεται ὅτι ἐγκατέλειψε τὴν τυπογραφία. Ζεῖ πολλὰ χρόνια ἀκόμη καὶ πεθαίνει στὴν Ἀθήνα περὶ τὸ 1890.

Ὁ Μιλτιάδης Γκαρπολάς, ἐντούτοις, διαφέρει ἀπὸ τὸν πρεσβύτερο ἀδελφό του. Χωρὶς νὰ ὑπερέχει σὲ μόρφωση, ἔχει περισσότερη φαντασία καὶ μακρυνότερες βλέψεις ἀπ' ἐκεῖνον. Τὸ πρῶτο του δημοσίευμα, μετάφραση ἐνὸς διηγήματος μὲ τίτλο «Ἡ Περιστερά... πρὸς χρῆσιν τῶν δημοτικῶν σχολείων»¹ εἶναι ἀσήμαντο, ἀλλὰ δείχνει συγγραφικὲς προτιμήσεις. Περισσότερο ἀξιοπρόσεκτο φαίνεται ἓνα ἄλλο βιβλίο, ἔργο λαϊκῆς καταναλώσεως, ἓνας ὁδηγὸς τῆς ἐρωτικῆς συμπεριφορᾶς τῶν συγχρόνων του, ποὺ ἐκδίδει στὰ 1849 μὲ τὸν τίτλο «Τὸ Ἀληθές Μαντεῖον τῶν Συζύγων καὶ τῶν Ἑραστῶν, ἦτοι ὁ Μυστικὸς αὐτῶν Σύμβουλος, ἀποκρινόμενος ἀκριβῶς εἰς ὅλας τὰς ἐρωτήσεις των, συμφώνως καὶ πρὸς τὴν δόξαν τῶν ἀρχαίων καὶ νεωτέρων φιλοσόφων καὶ φυσιολόγων...»². Τοῦ βιβλίου αὐτοῦ ὕστερα ἀπὸ λίγο δημοσιεύεται τὸ δεύτερο μέρος, γεγονός ποὺ πιθανολογεῖ τὴν ἐκδοτικὴ ἐπιτυχία ποὺ εἶχε τὸ πρῶτο.

Ἡ τόλμη θὰ οδηγήσει τὸ Μιλτιάδη Γκαρπολά σὲ μιὰ περιπέτεια ποὺ ὅπως ἀναφέρθηκε συνέβαλε ὄχι λίγο στὴν οἰκονομικὴ πτώση τῆς οἰκογένειας, ἀλλ' ἡ ὁποία εἶναι αὐτὴ ποὺ τοῦ δίδει μιὰ τιμητικὴ θέση στὴν ἱστορία τῆς ἑλληνικῆς τυπογραφίας. Διαβλέποντας στὴ Θεσσαλονίκη, πόλη στερούμενη δικοῦ της τυπογραφείου ἴσως δὲ καὶ βιβλιοπωλείου μετὰ τὸν

1. Γ κ ί ν η - Μ έ ξ α , ἑ.ά., 4349: Ἡ Περιστερά, Ἡθικὸν Διήγημα, ἐκδίδεται τὸ τρίτον ὑπὸ Μιλτ. Κ. Γκαρπολά, πρὸς χρῆσιν τῶν Δημοτικῶν Σχολείων, Ἀθήναι Ἀλ. Γκαρπολάς, 1846.

2. Ὁ πλήρης τίτλος τοῦ βιβλίου εἶναι: Τὸ Ἀληθές Μαντεῖον τῶν συζύγων καὶ τῶν ἐραστῶν, ἦτοι ὁ Μυστικὸς αὐτῶν Σύμβουλος, ἀποκρινόμενος ἀκριβῶς εἰς ὅλας τὰς ἐρωτήσεις των. Συμφώνως καὶ πρὸς τὴν δόξαν τῶν ἀρχαίων καὶ νεωτέρων φιλοσόφων καὶ φυσιολόγων Πυθαγόρου, Ὁβιδίου, Πόρτα, Ἀγρίππα, Καλλιόστρου, Βυφφῶνος, Γαλ. Σπουρτσέιμ, Βρουσσάλ κλπ. Διηρημένον εἰς Μέρη Δύο. Ἐκ τοῦ Γαλλικοῦ. Δαπάνη Μιλτ. Κ. Γκαρπολά..., Ἀθήναι. Τύποις Ἀλεξ. Κ. Γκαρπολά, 1849.

θάνατο τοῦ Θεοδώρου Χοϊδᾶ, μιὰ παρθένο καὶ προσοδοφόρο ἀγορά, ἀποφασίζει νὰ ἐγκατασταθεῖ στὴ μακεδονικὴ πρωτεύουσα καὶ νὰ ἐπεκτείνει ἐκεῖ τὶς οἰκογενειακὰς ἐργασίες¹. Ὁ Κυριάκος Δαρζηλοβίτης ποὺ τὴν ἴδια ἐποχὴ ἔρχεται ἐπίσης καὶ ἐγκαθίσταται στὴ Θεσσαλονίκη, φαίνεται νὰ συμβάλλει στὴν πραγματοποίηση τοῦ σχεδίου².

Πράγματι τὸ ἔτος 1850 εἶναι σημαντικό γιὰ τὴ Θεσσαλονίκη, ἀφοῦ ἀποκτᾶ χάρις στὸ Μιλτιάδη Γκαρπολά τὸ πρῶτο ἑλληνικὸ τυπογραφεῖο τῆς. Ἡ πόλη ἔχει ὅλες τὶς προϋποθέσεις γιὰ τὴν εὐδοκίμηση τῆς ἐπιχειρήσεως: πολυάριθμη ἑλληνικὴ κοινότητα ποὺ ἀρχίζει νὰ κινεῖται ἐμπορικὰ καὶ νὰ ζητεῖ νὰ μορφωθεῖ, ἀρκετὰ σχολεῖα, δραστήριους κοινοτικούς, θρησκευτικούς καὶ εκπαιδευτικούς ἡγέτες. Τὸ τυπογραφεῖο ἀρχίζει εὐόωνα τὴ λειτουργία του καὶ μέσα σὲ λίγους μῆνες ἐκδίδει τουλάχιστον ἐπτά βιβλία³.

Ἄν ἡ ἐπιχείρηση συναντᾷ προσκόμματα καὶ ἀποτυχᾶνε τοῦτο ὀφείλεται σὲ ἄλλους λόγους, ὄχι οἰκονομικούς, τοὺς ὁποίους ὁ Μιλτιάδης Γκαρπολᾶς δὲν εἶχε τὴν πρόνοια νὰ διαβλέψει. Οἱ τουρκικὲς ἀρχὲς πιθανὸν νὰ μὴ βλέπουν εὐνοϊκὰ τὴ δραστηριότητα τοῦ νεοφερμένου Ἑλλήνα. Δυσκολίες ἴσως νὰ τοῦ προκαλεῖ, ἐσκεμμένα, καὶ ὁ ἀπὸ τὴν ἀρχὴ κατὰ πάσαν πιθανότατα συνεργάτης του Κυριάκος Δαρζηλοβίτης. Ἐτσι, πρὶν ἀκόμα συμπληρωθεῖ χρόνος ἐκποιεῖ τὶς ἐγκαταστάσεις, μὲ σημαντικὴ —ὅπως φαίνεται— ζημία, στὸν Κυριάκο Δαρζηλοβίτη⁴ καὶ ἐπιστρέφει στὴν Ἀθήνα, ὁ-

1. Ἄγνωστο εἶναι πότε ἀκριβῶς ἰδρύθηκε τὸ πρῶτο ἑλληνικὸ βιβλιοπωλεῖο τῆς Θεσσαλονίκης. Πιθανότατα πρῶτος ποὺ ἀσχολήθηκε συστηματικὰ μὲ τὴν ἐμπορία ἑλληνικῶν βιβλίων ὑπῆρξε ὁ ἐγκατεστημένος ἐδῶ ἀπὸ τὶς ἀρχὲς τοῦ δέκατου ἑννατοῦ αἰῶνα Θεόδωρος Χοϊδᾶς, ἀπὸ τὴν Κεφαλληνία, ὁ ὁποῖος στὰ 1846 φροντίζει γιὰ τὴν ἐκτύπωση στὴν Ἀθήνα —ὅπου φαίνεται ὅτι εἶχε μετοικίσει ἐν τῷ μεταξῷ— σχολικοῦ ἐγχειριδίου πρὸς χρῆσιν τῶν μαθητῶν τῶν σχολείων Θεσσαλονίκης. Βλ. Γ κ ί ν η - Μ έ ξ α, ἑ.ἀ., ἀριθ. 4471.

2. Εἶναι γνωστὲς οἱ σχέσεις τοῦ Κυριάκου Δαρζηλοβίτη μὲ τὴν οἰκογένεια Γκαρπολά ἀπὸ τὸ 1846 στὴν Ἀθήνα, καθὼς καὶ ὅτι ἦταν ἥδη ἐγκατεστημένος στὴ Θεσσαλονίκη τὸ ἔτος 1850· τὸ τελευταῖο ἐπιβεβαιώνεται ἀπὸ τὸ ὅτι στις 26 Αὐγούστου 1850, ἐμφανιζόμενος ἀνακριβῶς σάν Ἑλληνας ὑπῆκοος, θέτει τὴν ὑπογραφή του σὲ ἀναφορὰ Ἑλλήνων ὑπεκόων τῆς πόλης πρὸς τὸν Π. Δελιγιάννη, Ὑπουργὸ Ἐξωτερικῶν τῆς Ἑλλάδος, μὲ τὴν ὁποία ζητεῖται ἡ διατήρησις τοῦ Μιχ. Σούτσου ὡς προξένου Θεσσαλονίκης.

3. Χ. Π α π α σ τ ᾶ θ η, Τὰ πρῶτα Ἑλληνικὰ Τυπογραφεῖα τῆς Θεσσαλονίκης, «Μακεδονικά» 8(1968) 241-243.

4. Ὁ Χ. Π α π α σ τ ᾶ θ ης, ἑ.ἀ., σ. 245, παρατήρησε ὀρθὰ ὅτι τὰ στοιχεῖα τοῦ τυπογραφείου τοῦ Κυριάκου Δαρζηλοβίτη εἶναι ὅμοια μ' ἐκεῖνα τοῦ Μιλτιάδη Γκαρπολά. Ἀξιοπρόσεκτο εἶναι ἀκόμα ὅτι τὸ διακριτικὸ κόσμημα, ποὺ ὑπάρχει συχνὰ στὸ πρῶτο φύλλο τῶν ἐκδόσεων τοῦ Κυριάκου Δαρζηλοβίτη ἐπαναλαμβάνεται ἀργότερα στὰ ἔντυπα τοῦ τρίτου τυπογραφείου τῆς Θεσσαλονίκης, ποὺ ἰδρύει ὄχι ἀργότερα ἀπὸ τὸ 1867 ὁ Νικόλαος Βαγλαμαλῆς (1843-1893). Βλ. π.χ. τὸ εἰκονιζόμενο ἀπὸ τὸν Χ. Π α π α σ τ ᾶ θ η, ἑ.ἀ., σ. 244. Γεωγραφία, Στοιχ. Μαθήματα τοῦ Ι. Κοκκῶνη, Θεσσαλονίκη, Τυπογραφεῖον Κ. Δαρζηλοβίτου, 1855, καὶ τὸν Κανονισμόν τῆς ἐν Θεσσαλονικίᾳ Φιλοπτώχου

που θα ζήσει μέχρι το θάνατό του. Το τυπογραφείο, υπό νέα διεύθυνση και την επωνυμία του Κυριάκου Δαρζηλοβίτη, όθωμανού υπηκόου αυτού, συνεχίζει να λειτουργεί τουλάχιστον μέχρι το έτος 1862, αν όχι και μέχρι το 1863-64¹.

5. Στο σημείο αυτό παρεμβάλλεται χρονικά ή μόνη λογία γυναίκα της οικογένειας Γκαρπολά. Η κόρη του άρχηγού της δυναστείας Έλένη γεννιέται στη Βιέννη και παίρνει ιδιαίτερα επιμελημένη μόρφωση για Έλληνίδα της εποχής. Ακολουθεί τις τύχες της οικογένειας στην Αθήνα, όπου όχι πρό του 1858 δημοσιεύει μετάφραση ενός από τα πολυδιαβασμένα ρομαντικά έργα του δέκατου έννατου αιώνας, της Έλοιζας και του Άβελάρδου του Λαμαρτίνου². Έτσι με την εργασία της αυτή δικαιούται περισσότερο από τ' αδέρφια της μια μικρή θέση στην ιστορία της νεοελληνικής γραμματολογίας.

*Αδελφότητα, Θεσσαλονίκη, εκ του Τυπογραφείου «Η Μακεδονία», Ν. Βαγλαμαλή και Συν. 1874. Τουτό πιθανολογεί δεύτερη μεταβίβαση της επιχειρήσεως από τον Κ. Δαρζηλοβίτη στον Ν. Βαγλαμαλή.

1. Στις εκδόσεις του τυπογραφείου του Κ. Δαρζηλοβίτη που παραθέτει ο Χ. Παπαστάθης, έ.ά., σ. 245, πρέπει να προστεθούν τα μνημονεύμενα από τον Ντίνο Χριστιανόπουλο, Έλληνικές Έκδόσεις στην Θεσσαλονίκη επί Τουρκοκρατίας (1850-1912), στο περιοδικό «Διαγώνιος» 6(1980), αριθμοί 13 και 15: (α) Abbecedario ad uso. delle scuole di Toscana Salonico..., Darziloviti 1854, και (β) Διάλογοι Γαλλοελληνικοί. Έν οις προστεθήσαν Τύποι Συναλλαγματικών και Έπιστολών. Πρός δε και Ίταλοελληνικών. Έκδοθέντες διά δαπανών Κ. Δαρζηλοβίτου. Έγκρίσει της Άρμοδιάς Άρχης. Θεσσαλονίκη. Τύποις Κ. Δαρζηλοβίτου. Όδος Σουλτανιέ. Έπιμελεία Σπ. Αύλωνίτου. 1854, σελ. 96, σχήμα 80. Βλέπε ακόμη Γκίνη-Μέξα, έ.ά., αριθ. 8972: Άντίδοτον Όρθόδοxon εις τών Θεοκάπηλων Ίησουητισμόν, ήτοι άπάντησις εις την έν τω 612 αριθ. του Άνατολικού Ταχυδρόμου καταχωρηθείσαν άνώνυμον διατριβήν. Υπό (Νικοδήμου Μητροπολίτου Βοδενών). Έν Θεσσαλονίκη 1862. Το έντυπο αυτό, δίχως μνεία έκδοτη και τυπογραφείου, πρέπει να είναι προϊόν του Κυριάκου Δαρζηλοβίτη, που πιθανότατα θέλησε να άποκρίψει την πρόελευσή του, φοβούμενος την αντίδραση τών ισχυρών τότε στη Θεσσαλονίκη παραγόντων της Καθολικής εκκλησίας. Η έκδοχή αυτή ένισχύεται και από το δεσμό του τυπογράφου με την περιφέρεια Έδέσσης, από το χωριό Δαρζήλβο της όποιας κατάγεται. Ό Δαρζηλοβίτης εξακολουθεί να διατηρεί έλληνικό βιβλιοπωλείο στην Θεσσαλονίκη τουλάχιστον μέχρι το 1864, χρόνο που παύει να πρακτορεύει πιά έδώ το περιοδικό «Πανδώρα». Την ίδια εποχή διαμορφώνει βαθμιαία βουλγαρική έθνική συνείδηση. Καί σέ μεγάλη όμως ηλικία, ακόμα και μετά το 1880, παραμένει όχι άπλως πιστός στο Οικουμενικό Πατριαρχείο, αλλά διακρίνεται σαν παράγοντας της έλληνορθοδόξου κοινότητας Θεσσαλονίκης, θέτοντας την ύπογραφή του σέ συγχαρητήριο έπιστολή που στέλλουν οι Θεσσαλονικείς προύχοντες στις 29 Ίανουαρίου 1880 προς τον Πατριάρχη Ίωακείμ Γ', για τη στάση που τήρησε στο τότε άνακύψαν ζήτημα τών πατριαρχικών προνομών: βλ. Ν. Γκαρπολά, Πώς ή Μακεδονία παρέμεινε Έλληνική, Θεσσαλονίκη 1933, σ. 188.

2. Γκίνη-Μέξα, έ.ά., αριθ. 7857.

6. Ὁ Κωνσταντῖνος Γκαρπολάς καὶ τὰ δύο μεγαλύτερα παιδιά του καλύπτουν σχεδὸν μὲ τὴ δράση τους τὴν ὀθωνικὴ περίοδο τῆς νεώτερης ἐλληνικῆς ἱστορίας. Προτελευταῖος ἀπὸ τ' ἀδελφία του, μικρότερος κατὰ εἴκοσι χρόνια περίπου ἀπὸ τὸν πρῶτο, ὁ Σοφοκλῆς Γκαρπολάς ἀνήκει, τόσο χρονικὰ ὅσο καὶ οὐσιαστικὰ, σὲ μιὰ νεώτερη γενιά, ποὺ διαφέρει καὶ παρουσιάζεται ὀριμότερη ἀπὸ τὴν προηγούμενη, χωρὶς νὰ εἶναι ἀπαλλαγμένη ἀπὸ κάποιες ἀντιφάσεις καὶ δισταγμοὺς στὶς ἐπιλογές της.

Γεννιέται πιθανότατα στὴ Βιέννη λίγα χρόνια πρὸ τῆς ἐγκαταστάσεως τῆς οἰκογένειας στὴν Ἀθήνα. Ἐδῶ κάνει συστηματικὲς γυμνασιακὲς σπουδὲς καὶ μέσα στὴν ἀρχόμενη οἰκονομικὴ καθίζηση τῶν μεγαλυτέρων ἀδελφῶν του σχηματίζει μιὰ προσωπικότητα, ὅπου ὁ ρεαλισμὸς ἀλλὰ καὶ μιὰ ὑποβόσκουσα ἀντιπάθεια πρὸς τοὺς ἰσχυροὺς τῆς ἡμέρας θὰ βάλουν κυρίαρχη τὴ σφραγίδα τους. Σὲ νεαρότατη ἡλικία, μόλις στὰ 1853, ἐμφανίζεται γιὰ πρώτη φορὰ ὡς τυπογράφος¹. Ἀσκεῖ τὸ ἐπάγγελμα τοῦ ἐκδότη-τυπογράφου στὴν ἐλληνικὴ πρωτεύουσα μέχρι τὸ ἔτος 1857², ὁπότε ἡ ἐπικείμενη διάλυση τῆς οἰκογενειακῆς ἐπιχειρήσεως τὸν ἀναγκάζει νὰ στραφεῖ πρὸς νέες κατευθύνσεις. Περιπλανᾶται γιὰ ἓνα διάστημα στὴν Εὐρώπη, ὅπου κυρίως ἡ παραμονὴ του στὴ Γαλλία καὶ ἡ γνωριμία του μὲ τοὺς ἀντιπολιτευόμενους τὸν Ναπολέοντα Γ' φιλελεύθερους καὶ ριζοσπαστικοὺς κύκλους θὰ ὁλοκληρώσουν τὴ δημοκρατικὴ ἰδεολογία του, ὥσπου, ἀκολουθώντας τὸ παράδειγμα τοῦ ἀδελφοῦ του Μιλτιάδη, ἐρχεται περὶ τὸ 1862 στὴ Θεσσαλονίκη. Νέος καὶ μορφωμένος ὅσο ἐλάχιστοι Θεσσαλονικεῖς, κάνει λίγο ἀργότερα ἓναν ἐξαιρετικὰ ἐπιτυχημένο γάμο μὲ τὴν κόρη τοῦ πλουσιοτάτου Μακεδόνα μεγαλεμπόρου Δημητρίου Μπαλταδώρου Οἰκονόμου, ποὺ τὸν εἰσάγει στὴ μικρὴ ἐλληνικὴ μεγαλοαστικὴ τάξη τῆς πόλης³.

1. Γκίνη - Μέξα, ἐ.ἀ., ἀριθ. 6489.

2. Γκίνη - Μέξα, ἐ.ἀ., ἀριθ. 7251.

3. Πρὸτὴ μνεία τοῦ Σοφοκλῆ Γκαρπολά ὡς κατοικοῦ Θεσσαλονίκης γίνεται σὲ σωζόμενη πρὸς ἀρχεῖο τοῦ Ὑπουργείου Ἐξωτερικῶν τῆς Ἑλλάδος ἀναφορὰ πρὸς τὸ ἴδιο Ὑπουργεῖο, ποὺ συντάξαν στίς 8 Ἰανουαρίου 1863 Ἑλληνες ὑπῆκοοι τῆς πόλης, ζητώντας τὴ διατήρηση τοῦ Ἀθανασίου Ματάλα, ὡς διευθυντοῦτος γραμματέως τοῦ Προξενείου Θεσσαλονίκης. Σχετικὰ μὲ τὸ γάμο του μὲ τὴν Ἐριφίλη Δημ. Οἰκονόμου Μπαλταδώρου βλ. Κ. Ποιμενίδη, Ἡ πρώτη ἐλληνικὴ ἐφημερίς τῆς Θεσσαλονίκης, «Ἡμερολόγιο τῆς Μ. Τσιώμου», Θεσσαλονίκη 1919, σ. 18. Ἀπὸ τὸ γάμο αὐτό, σύμφωνα μὲ τὰ παλαιὰ μητρώα τῶν Δήμων Ἀθηναίων καὶ Θεσσαλονίκης, γεννήθηκαν κατὰ σειρά, ὁ Κωνσταντῖνος (1867), ὁ Ἀλέξανδρος (1870), ὁ Ἰωάννης (1873), ὁ Νικόλαος (1877), ὁ Δημήτριος (1886) καὶ ὁ Γεώργιος (1890). Μερικὲς ἀπὸ τίς ἡμερομηνίες αὐτὲς πρέπει ἴσως νὰ μετακινηθοῦν λίγα χρόνια πρὸς πίσω. Ἡ ἐμφάνιση π.χ. τοῦ Νικολάου Σοφ. Γκαρπολά κατὰ τὸ 1892 ὡς διευθυντῆ τοῦ «Φάρου τῆς Μακεδονίας» ἀποκλείει τὴ γέννησή του στὰ 1877.

‘Ο Σοφοκλής Γκαρπολάς, παρά τὸ γεγονός ὅτι μεγάλωσε στὴν Ἀθήνα μὲ τὴν ὁποία μένει πάντοτε συνδεδεμένος, ἀφοῦ θὰ ἐπιστρέψει στὰ τελευταῖα χρόνια τῆς ζωῆς του καὶ θὰ πεθάνει σ’ αὐτήν, ἔχει κληρονομήσει ἀπὸ τὸν πατέρα του, Ἑλληνα τοῦ ἐξωτερικοῦ, μιὰ σπάνια γιὰ Ἑλλήνες ἐγκατεστημένους στὴν Ἑλλάδα τὴν ἐποχὴ αὐτὴ ιδιότητα, ἡ ὁποία διευκολύνει ἰδιαίτερα τὴ δημόσια δράση πού πρόκειται ν’ ἀπαπύξει στὴ Θεσσαλονίκη. Ἐχει γενικότερη θεώρηση τοῦ ἐλληνικοῦ προβλήματος, ὄχι ἀπὸ τὴ στενὴ σκοπιὰ τοῦ μικροῦ ἐλληνικοῦ βασιλείου, ἀλλὰ μὲ τὸ μάτι κι αὐτὸς τοῦ Ἑλληνα τοῦ ἐξωτερικοῦ. Θεωρεῖ κέντρο τοῦ ἐλληνισμοῦ ὄχι τὴν Ἀθήνα ἀλλὰ τὴν Κωνσταντινούπολη, ὅπου στέλνει χαρακτηριστικὰ τὰ μεγαλύτερα παιδιὰ του γιὰ ἀνώτερες οἰκονομικὲς σπουδές. Δὲν κατέχεται ἀπὸ μεγαλοϊδεατικὲς βλέψεις οὔτε ὀνειρεύεται τὴν διὰ τοῦ πολέμου ἀπελευθέρωση τῶν ὑποδούλων στοὺς Τούρκους ἐλληνικῶν ἱστορικῶν χωρῶν, ἀλλ’ ἀντίθετα συνειδητὰ πιστεύει στὴν ἀνάγκη τῆς εἰρηνικῆς συμβίωσης Ἑλλήνων καὶ Τούρκων, ἴσως —τὸ πολὺ— μὲ τὴν ἐλπίδα νὰ μπορέσουν ἔτσι οἱ Ἕλληνες, ἀπερίσπαστοι, νὰ ἐνισχύσουν τὴ θέση τους μέσα στὴν ὀθωμανικὴ αὐτοκρατορία, ὥσπου γίνουν τόσο ἰσχυροὶ καὶ τὴν κατακτήσουν ἐκ τῶν ἔνδον, ὅπως περίπου οἱ πρόγονοὶ τους ἐξελλήνισαν τὴν ἀνατολικὴ ρωμαϊκὴ αὐτοκρατορία δεκαπέντε αἰῶνες πρωύτερα¹.

Ἡ ὑποστήριξη καὶ ἡ προίκα πού ἔλαβε ἀπὸ τὸν πεθερό του ἐπέτρεψαν στὸν Σοφοκλῆ Γκαρπολά νὰ παίξει σημαντικὸ ρόλο στὴν πολιτικὴ αὐτῆς τῆς ἐντὸς τῶν ὁρίων τῆς αὐτοκρατορίας ἀνυψώσεως τοῦ ἐλληνικοῦ παράγοντος. Πράγματι, ὕστερα ἀπὸ τὴ συνηθισμένη διαδικασία τῶν ὀθωμανικῶν ἀντιθαλάμων καὶ μὲ τὴ βοήθεια τοῦ βαλῆ τῆς Θεσσαλονίκης Σερ-

¹ Ἡ Ἐριφίλη Σοφ. Γκαρπολά πέθανε στὴν Ἀθήνα τὸ Μάρτιο 1919· βλ. σχετικὴ ἀγγελία στὸ φύλλο τῆς 25ης Μαρτίου 1919 τῆς «Ἐφημερίδος τῶν Βαλκανίων» τοῦ Ν. Καστρινοῦ.

1. Τὶς ἰδέες αὐτὲς κατ’ ἐπανάληψη ἐκθέτουν οἱ στήλες τῆς ἐφημερίδας τοῦ Σοφοκλῆ Γκαρπολά. Βλ. π.χ. ἄρθρο μὲ τίτλο «Ὁθωμανοὶ καὶ Ἕλληνες», δημοσιευμένο σὲ συνέχειες ἀπὸ τὶς 10.2.1888 καὶ ἐφεξῆς, πού ἀναδημοσιεύεται τὸν Ἰούλιο 1903. Ἡ ἀποψη αὐτὴ ἀρχίζει νὰ διαδίδεται κυρίως —ὄχι χωρὶς ἀντιδράσεις— στὸν ἀστικό πληθυσμὸ τῆς Θεσσαλονίκης μετὰ τὸν Κριμαϊκὸ Πόλεμο. Χαρακτηριστικὴ εἶναι ἡ εὑρεση ἀπὸ τὸ συγγραφεὶα σὲ μικρὴ βιβλιοθήκη ἄγνωστου Θεσσαλονικέως, σχηματισμένη τὴν ἐποχὴ αὐτῆς, τῶν ἀκολουθῶν δύο βιβλίων πού ὑποστηρίζουν ἀπροκάλυπτα τὴν ὀφελιμότητα γιὰ τοὺς Ἕλληνες τῆς εἰρηνικῆς συμβιώσεώς τους μὲ τοὺς Τούρκους: Ἰακώβου Πιτσιπιοῦ, Ἡ Ἀνατολὴ ἢ αἱ Ἀναμορφώσεις τῆς Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας, Ἀθήναι 1860, καὶ Ἀνώνυμου, Εὐθύφρων ἢ Αὐτοσχέδιοι Στοιχασμοὶ περὶ τοῦ Γνησίου Ἑλληνισμοῦ καὶ τῆς Συμφιλίωσης τῶν Λαῶν τῆς Ἀνατολῆς, Κωνσταντινούπολις 1869. Τὴν ἀποψη αὐτὴ θὰ ὑποστηρίξει ἀργότερα καὶ ὁ Λάμπρος Κορομηλάς, πρόξενος τῆς Ἑλλάδος στὴ Θεσσαλονίκη κατὰ τὰ χρόνια τοῦ Μακεδονικοῦ Ἀγῶνος· βλ. Β. Λαοῦρδα, Τὸ Ἑλληνικὸν Προξενεῖον Θεσσαλονίκης 1903-1908, Θεσσαλονίκη 1961, σ. 19-21.

φὲτ Πασᾶ¹, ἐπιτυγχάνει τελικὰ τὴν ἀνοιξὴ τοῦ 1875 νὰ τοῦ χορηγηθεῖ ἡ ἄδεια κυκλοφορίας ἐφημερίδας, τῆς πρώτης ἐλληνικῆς ποὺ ὑποκτᾷ ἡ Θεσσαλονίκη². Ὁ πρῶτος ἀριθμὸς, μὲ τὸν τίτλο «Ερμῆς», τυπώνεται στίς 15 Μαΐου 1975, μέσα σ' ἓνα κλίμα γενικῆς ἱκανοποιήσεως τοῦ ὑποδοῦλου ἐλληνισμοῦ, μεταξὺ τῶν ἡγετῶν τοῦ ὁποῖου ὁ τότε μητροπολίτης Θεσσαλονίκης καὶ μετέπειτα κλεινὸς πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Ἰωακείμ Γ' καὶ οἱ Κωνσταντινουπολίτες τραπεζίτες Ζωγράφος καὶ Ζαρίφης παρέχουν στὸ Σοφοκλῆ Γκαρπολά τὴν ἡθικὴ καὶ ὕλική συμπαράστασή τους. Τὴν ἐθνικὴ ἀποστολὴ τῆς, στὰ κατ' ἐξοχὴν κρίσιμα γιὰ τὴ Μακεδονία χρόνια ποὺ ἀκολουθοῦν, ἡ ἐφημερίδα, μὲ τὴν ὀξεία πολεμικὴ ποὺ ἀσκεῖ ἀρχικὰ κατὰ τῶν ἐξαρχικῶν σχισματικῶν καὶ ἀργότερα κατὰ τῶν ἐνὸπλων βουλγαρικῶν ὁμάδων, τὴν φέρνει σὲ πέρας μὲ ἀξιοπρέπεια³.

Ἀπὸ τὸ ἔτος αὐτὸ (1875) καὶ μέχρι τῆς ἐποχῆς τοῦ Μακεδονικοῦ Ἀγῶνος ὁ Σοφοκλῆς Γκαρπολάς, ὁ ὁποῖος διατηρεῖ τὴν ἐλληνικὴ ἰθαγένεια, ἀσκεῖ τὸ σκληρὸ καὶ ἀχάριστο ὕλικα ἐπάγγελμα τοῦ δημοσιογράφου, ἐκδότῃ ἐπαρχιακῆς μειονοτικῆς ἐφημερίδας, σ' ἓνα κράτος γνωστὸ γιὰ τὴν ἀπολυταρχικὴ του διοίκησιν, τὴ διαφθορὰ τῆς ὑπαλληλίας του σὲ ὅλα τὰ κλιμάκια καὶ τὴν ἐχθρότητα μὲ τὴν ὁποία διάκειται ἔναντι τῶν ἐθνικῶν μει-

1. Κ. Ποιμενίδης, ἐ.ἀ., σ. 20, Β. Γ. Αἰδολῆ, Αἰ παρεκτροπαὶ τοῦ Τύπου, Θεσσαλονίκη 1966, σ. 27. Ἀνακριβὴς ὁ Κ. Τσιτσελίκης, Ὁ Κοινωνικὸς Βίος ἐν Μακεδονίᾳ, ἄρθρο στὸ λήμμα «Μακεδονία» τῆς «Μεγάλης Ἑλληνικῆς Ἐγκυκλοπαιδείας», σ. 502, καὶ ὁ Χ. Παπαστάθης, ἐ.ἀ., σ. 242, ἀναφέρουν ὡς ἐκδότες τῆς πρώτης ἐλληνικῆς ἐφημερίδας τῆς Θεσσαλονίκης τοὺς Κουτούβαλη καὶ Βαγλαμαλῆ ὁ πρῶτος, ἡ τὸ Μιλτιάδης Γκαρπολά ὁ δευτέρως.

2. Πρῶτὴ ἐφημερίδα ποὺ ἐκδίδεται στὴ Θεσσαλονίκη εἶναι στὰ 1865 ἡ ἰσπανοεβραϊκὴ «El Lunar» τοῦ Γουδᾶ Νεχαμᾶ. Τὴν ἀκολουθεῖ στὰ 1868 ἡ «El Selanik», ἐφημερίδα τρίγλωσση, συντεταγμένη στὴν ἰσπανοεβραϊκὴ, τὴν τουρκικὴ καὶ τὴν ἐλληνικὴ. Βλ. Ἰσάκ Καμπελῆ, Οἱ Ἑβραῖοι τῆς Θεσσαλονίκης, στὸ «Λεξικὸν τῆς Βορείου Ἑλλάδος» τῆς Γεωργίας Νενέ, Ἀθῆναι 1934, σ. 75. Ἀξίζει νὰ σημειωθεῖ ὅτι πρώτη ἐλληνικὴ ἐφημερίδα ποὺ κυκλοφόρησε στὴν Κωνσταντινουπόλιν ὑπῆρξε στὰ 1850 ὁ «Τηλέγραφος τοῦ Βοσπόρου». Προηγήθηκε μεταξὺ τῶν πόλεων τῆς ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας ἡ Σμύρνη στὰ 1831 μὲ τὸν «Φίλον τῶν Νέων», κι ἀκολουθοῦν τὰ Χανιά στὰ 1867 μὲ τὴν «Κρήτη», ἡ Φιλιππούπολις στὰ 1880 μὲ τὴν «Φιλιππούπολιν», τὸ Ἡράκλειο στὰ 1880 μὲ τὴν «Ἐβδομάδα» καὶ ἡ Τραπεζοῦντα μὲ τὸν «Ἀστέρτα τοῦ Πόντου»: βλ. Χρ. Σολομωνίδης, Ἡ δημοσιογραφία στὴν Σμύρνη, Ἀθῆνα 1959, σ. 10, καὶ Κ. Μάγερ, Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ Τύπου, Ἀθῆναι 1958, τ. Α', σ. 285.

3. Πάντως οἱ σχέσεις τῆς ἐφημερίδας μὲ τὴ βουλγαρικὴ παροικία Θεσσαλονίκης, ἰδίως τὸ μέρος τῆς ἐκείνου ποὺ δὲν προσχώρησε στὴν ἐξαρχία, ἐξακολουθοῦν νὰ εἶναι ἀριστὲς μέχρι τὶς ἀρχές τοῦ 1883· βλ. δημοσίευμα στὸ φύλλο τῆς 26ης Ἰουνίου 1883, ὅπου ἀπευθύνονται συγκατατήρια στὴ διεύθυνση τῆς βουλγαρικῆς σχολῆς Θεσσαλονίκης ἐπ' εὐκαιρίᾳ τῆς ἐορτῆς λήξεως τοῦ σχολικοῦ ἔτους, στὴν ὁποία παρευρίσκεται καὶ πλῆθος Ἑλλήνων.

ονοτήτων του. Ἡ μικρὴ κυκλοφορία τῆς ἐφημερίδας καὶ τὰ προσκόμματα ποὺ τῆς θέτουν οἱ ἀρχές κάνουν τὴν ἐπιχείρηση νὰ ἔχει παθητικό. Στὴ δουλειὰ αὐτὴ θὰ χαθεῖ τελικὰ μιὰ δευτέρη ἀξιόλογη περιουσία.

Μὲ τὶς δημοκρατικὲς ἰδέες, τοὺς δεσμοὺς καὶ τὴν περιουσία ποὺ ἔχει, ὁ Σοφοκλῆς Γκαρπολάς θέτει τὴν ἐφημερίδα του κατὰ τὰ πρῶτα χρόνια τῆς κυκλοφορίας της στὴν ὑπηρεσία τῆς μερίδας ἐκείνης τῶν νεωτεριστῶν Ἑλλήνων εὐδῶρων ἀστῶν τῆς Θεσσαλονίκης, ποὺ εἰσάγοντας στὴν ἑλληνικὴ κοινότητα τῆς πόλης ἓνα ἀντιπροσωπευτικὸ σύστημα διακυβερνήσεως, ἀνάλογο μ' ὅτι ἴσχυσε στὶς περισσότερες ἑλληνικὲς κοινότητες τῆς ὁθωμανικῆς αὐτοκρατορίας ὕστερα ἀπὸ τὴ θέσπιση τῶν Γενικῶν Ἐθνικῶν Κανονισμῶν, κράτησε ὑπὸ τὸν ἑλεγχό της τὸ κοινοτικὰ πράγμα των Ἑλλήνων μέχρι τὸ 1883. Ἀνήκοντας στὴν προοδευτικότερη πτέρυγα τῆς παράταξης αὐτῆς, ἀποκάλυπτα φίλος τῆς δημοκρατικῆς Γαλλίας¹ καὶ συνθήως ὑποστηρικτὴς τῆς πολιτικῆς τοῦ Τρικοῦπη², διαφοροποιεῖται ἀπὸ τὸν ἄλ-

1. Τὶς συμπάθειες τοῦ Σοφοκλῆ Γκαρπολά πρὸς τὴ Γαλλία ἀποδίδει καθαρὰ ἄρθρο του στὸ φύλλο τῆς 26ης Ἀπριλίου 1889, ὅπου μεταξὺ ἄλλων σημειώνονται τὰ ἑξῆς: «Ἡ Ἑλλάς δέον νὰ συμβαδίξῃ πάντοτε μὲ τὰς ἀποφάσεις τῶν μεγάλων δυνάμεων καὶ δὴ τῆς Γαλλίας... τὸ ἀθηναϊκὸν ἀνακτοβούλιον, ἀκολουθοῦν τὴν ἐπὶ τοῦ ζητήματος τούτου πολιτικὴν τῆς κυβερνήσεως τῆς γαλλικῆς δημοκρατίας... πράττει οὐ μόνον... ἀλλὰ καὶ ὑπαγορευόμενον ὑπὸ τῆς εὐνομοσύνης ἥν σύμψας ὁ ἑλληνικὸς λαὸς τρέφει πρὸς τὸ γαλλικὸν ἔθνος». Ἐξάλλου, δύσκολα ἀποκρύπτεται ἡ ἀντιπάθεια τοῦ πρὸς τὰ αὐταρχικὰ καθεστώτα τῆς κεντρικῆς Εὐρώπης ἢ τῆς Ρωσίας· π.χ. στὸ φύλλο τῆς 7ης Ἰουνίου 1889 ἐπ' εὐκαιρία τῶν γάμων τῆς βασιλοπαιδὸς τῆς Ἑλλάδος Ἀλεξάνδρας μὲ τὸ μεγάλο δοῦκα Παῦλο, χλευάζονται οἱ ἐλπίδες ποὺ τρέφουν οἱ Ἕλληνες γιὰ τὴν ὁλοκλήρωσιν τῆς ἐθνικῆς ἀποκαταστάσεώς τους στὴ ρωσικὴ κυβέρνησι.

2. Ἡ πολιτικὴ ἰδεολογία τοῦ Σοφοκλῆ Γκαρπολά, ἱκανοποιημένη ἀπὸ τὸν μετριοπαθὲς φιλελευθερισμὸ τῶν Γενικῶν Ἐθνικῶν Κανονισμῶν καὶ τοῦ Χαρ. Τρικοῦπη (τὸν ὁποῖο ὁμως ἐγκαταλείπει ὁ «Φάρος» στὶς ἐκλογές τοῦ 1885 καὶ τοῦ 1895), φανερώνεται κάποτε ριζοσπαστικῇ—ἀκόμα καὶ μὲ κάποιες σοσιαλίζουσες ἀποχρώσεις—ἀλλὰ πάντοτε κατὰ τρόπο ὥστε νὰ μὴ ἐκτίθεται σὲ κινδύνους ἢ ἐφημερίδα. Ἐτεῖς ὁ «Φάρος» πανηγυρίζει γιὰ τὴν ἐπιτυχίαν τῶν δημοκρατικῶν στὶς ἐκλογές τῆς γαλλικῆς ἐθνοσυνελεύσεως τοῦ 1892, ἢ ἄλλοις ἐπιτίθενται κατὰ τῆς ἀποικιακῆς πολιτικῆς τοῦ Ἰταλοῦ πρῶτουπουργοῦ Κρίσπι. Ἐπίσης ὁ τρόπος ποὺ παρουσιάζει ἐπείσοδια στὴ Βουδαπέστη, κατὰ τὴν ἐργατικὴ πρωτομαγιά τοῦ 1892, εἶναι ἐλεγκτικὸς γιὰ τὶς αὐστριακὰς ἀρχές. Ὁ «Φάρος», ἐξάλλου, βλέπει στὶς ἑλληνικὰς ἐκλογές τοῦ 1885 μὲ συμπάθεια τὶς ὑποψηφιότητες τοῦ Γ. Φιλάρετου καὶ τοῦ Θ. Χοιδά, καὶ ἀκόμα τὸν ἴδιο χρόνον διαφημίζει τὴν ἐκδιδόμενη στὸ Παρίσι Ἐπιθεώρηση Κοινωνιστικῶν ἰδεῶν, ὅπου δημοσιεύεται καὶ ἄρθρο τοῦ Κ. Μάρξ. Τέλος, ἡ ἐφημερίδα χαιρετίζει σταθερὰ τὸν ἑορτασμὸ κάθε ἐργατικῆς πρωτομαγιάς καὶ μὲ συμπάθεια ἀναφέρεται σὲ ἐργατικὰς ἀπεργίες στὰ διάφορα εὐρωπαϊκὰ κράτη καὶ ἀποδοκιμᾷ τὸν τρόπο καταστολῆς τους. Ποτὲ ὁμως ὁ «Φάρος» δὲν θὰ φθάσει νὰ ὑποστηρίξῃ τὴν ἐπιβολὴν στὴν Ἑλλάδα τοῦ πολιτεύματος τῆς ἀβασιλεύτου Δημοκρατίας, ἐνῶ ἐπαινεῖ ἐπανελημμένως (π.χ. στὶς 2.11.1889 καὶ στὶς 8.11.1903) τὸν Γεώργιο Α' ὡς συναγωγικὸ καὶ δημοκρατικώτατο βασιλεῖα καὶ ἐλέγχεται τοὺς Ἕλληνας πολιτικοὺς—πλὴν τοῦ Τρικοῦπη καὶ ἀργότερα τοῦ Θεοτόκη—ὡς ἀνικάνους.

λο Ἑλληνα τυπογράφο τῆς πόλης, τὸ Νικόλαο Βαγλαμαλῆ¹, ὁ ὁποῖος συνδέεται μὲ τὶς παλαιᾶς ντόπιες —κατὰ ἓνα μέρος ξεπεσμένες πιά οἰκονομικά — οἰκογένειες, οἱ ἀρχηγοὶ τῶν ὁποίων, σὲ συνεργασία μὲ τοὺς ἐκπροσώπους τῶν παλαιῶν ἐσναφίων, κυβέρνησαν τὴν ἐλληνικὴ κοινότητα μέχρι περίπου τὸ 1870. Ἔτσι οἱ ἀριστες σχέσεις τοῦ Σ. Γκαρπολά μὲ τὸ κυβερνῶν κόμμα ἔχουν ὡς ἀποτέλεσμα νὰ θεωρεῖται γιὰ πολλὰ χρόνια ἡ ἐπιχειρήσή του τὸ πῶς καθιερωμένο ἐλληνικὸ τυπογραφεῖο τῆς πόλης, στὸ ὁποῖο, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ἐφημερίδα καὶ διάφορα βιβλία, τυπώνονται καὶ οἱ ἐπίσημοὶ κανονισμοὶ τῶν κοινοτικῶν καὶ θρησκευτικῶν ἰδρυμάτων τῶν Ἑλλήνων².

Ὅταν στὰ 1882-83 ὀξύνονται ἀνάμεσα στοὺς Ἑλληνες τῆς Θεσσαλονίκης οἱ συγκρούσεις μεταξὺ τῆς κυβερνώσης παρατάξεως τῶν πλουσίων ἐμπόρων καὶ μιᾶς χαμηλότερης εἰσοδηματικῆς τάξης, πού ἀπὸ τὸν Ἰανουάριο τοῦ 1884 παίρνει ὑπὸ τὸν ἔλεγχό της τὴν κοινότητα, ὁ Σοφοκλῆς Γκαρπολάς παραμένει ἀρχικὰ πιστὸς στοὺς ἀνθρώπους πού τὸν εἶχαν ὑποστηρίξει³.

1. Παράλληλα μὲ τὸ τυπογραφεῖο τοῦ Σοφ. Γκαρπολά λειτουργεῖ γιὰ πολλὰ χρόνια καὶ ἐκεῖνο πού ἱδρύθηκε στὰ 1867 ἀπὸ τὸν Νικ. Βαγλαμαλῆ, στὸ ὁποῖο μπαίνουν ἀργότερα καὶ ἄλλοι συνεταῖροι. Τὴν ὑπαρξὴ στὴ Θεσσαλονικὴ δύο ἐλληνικῶν τυπογραφεῶν καὶ ἐνὸς ἐλληνικοῦ βιβλιοπωλείου πιστοποιεῖ τὸν Ἰανουάριο 1880 ἔγγραφη διαμαρτυρία τῆς μητροπόλεως Θεσσαλονίκης, ὑπογραφομένη ἀπὸ τὸν μητροπολίτη Καλλίνικο, ἐπ' εὐκαιρία ἐκθέσεως τοῦ ἐδῶ προξένου τῆς Ρουμανίας, ἀμφισβητοῦσης τὴν ὑπαρξὴ ἐλληνικῆς κοινότητος στὴ Θεσσαλονικὴ· βλ. Ν. Γκαρπολά, Πῶς ἡ Μακεδονία παρέμεινε ἐλληνικὴ, Θεσσαλονικὴ 1934, σ. 174.

2. Ἔτσι τυπώνονται στὸ τυπογραφεῖο τοῦ Σ. Γκαρπολά μεταξὺ ἄλλων ὁ ἐτήσιος ἀπολογισμὸς τοῦ Φιλεκαπιδευτικοῦ Συλλόγου, καθὼς καὶ φυλλάδιο μὲ λόγους κατὰ τὰ ἐγκαίνια τοῦ Διδακκαλείου Θεσσαλονίκης στὰ 1876, οἱ κανονισμοὶ τῆς Ἑλληνικῆς Λέσχης Θεσσαλονίκης καὶ τοῦ Σωματείου (Ταμείου Ἀλληλοβοηθείας) Σιδηροδρομικῶν Ὑπαλλήλων «Φίλεργος Ἀδελφότης» στὰ 1879· ἐπίσης ὁ Κανονισμὸς τῆς Φιλοπτώχου Ἀδελφότητος στὰ 1880 καὶ πάλι στὰ 1888· βλ. Ντίνου Χριστιανόπουλου, ἑ.ἀ., ἀριθ. 48, 49, 52, 53, 57 καὶ 80.

3. Βλ. π.χ. ἐπίθεση τοῦ Σοφοκλῆ Γκαρπολά, στὸ φύλλο τῆς 23ης Ἰουλίου 1883 κατὰ τὸν ἀντιτιθεμένων στὸ συντηρητικὸν μητροπολίτη Καλλίνικο. Ἐπίσης, τὴν παραμονὴ τῆς συγκλήσεως τῆς Γενικῆς Συνελεύσεως τῆς Κοινότητος τῆς 14ης Ἰουλίου 1885, ὁ Φάρος τῆς Μακεδονίας· μαζὶ μὲ σχόλιο ἐπαινετικὸ γιὰ τὸ νέο μητροπολίτη Γρηγόριο Καλλίδη, συμπαθοῦντα τὶς ἀπόψεις τῶν δημοκρατικῶν, δημοσιεύει προκήρυξη μελῶν τῆς ἐλληνικῆς κοινότητος διαμαρτυρομένων γιὰ «τὰ ἀπὸ τίνος χρόνου κακῶς κείμενα» στὰ πράγματα τῆς κοινότητος καὶ ἐνδιαφερομένων γιὰ «τὸ καλῶς ἐννοούμενον συμφέρον τοῦ λαοῦ», στὴν ὁποία ὑποστηρίζονται γνωστὲς ἀντιδραστικὲς θέσεις. Στις 17 Ἰουλίου 1885 πάλι ἡ ἐφημερίδα, σχολιάζοντας τὰ διαδραματισθέντα κατὰ τὶς ἐκλογὰς τῆς 14ης Ἰουλίου 1885, ἐπιτίθεται κατὰ τοῦ ἐκ τῶν ἡγετῶν τῶν δημοκρατικῶν Κοῖτης. Ἀκόμα καὶ στίς 26 Μαρτίου 1886 ὁ Σ. Γκαρπολάς δημοσιεύει κυκλοφοροῦσα στὴν πόλιν διάδοσιν ὅτι «οἱ περὶ τὴν μητρόπολιν, οἵτινες περιήγαγον τὴν ἀτυχὴ κοινότητα ἡμῶν εἰς ἡν παρέστη θέσιν», συνέταξαν καὶ διένειμαν στὸ λαὸ ἐν ὧσιν τῶν ἐπικείμενων ἐκλογῶν τὸ κατὰ τὴν συμφωνία μεταξὺ τῶν δύο κοιμάτων προβλεπόμενο κοινὸ ψηφοδέλτιο, ἀπὸ τὸ ὁποῖο ἀ-

Ὁ κρυμμένος ὁμως μέχρι τώρα ριζοσπαστισμός του τὸν φέρνει σιγά σιγά κοντὰ στοὺς νέους κυβερνήτες, καὶ γιὰ ἓνα διάστημα προσπαθεῖ νὰ παίξει ἓναν ὑπερκομματικὸ καὶ συμφιλιωτικὸ ρόλο. Πάντως, ὅσο ὁ Σ. Γκαρπολᾶς ἐξακολουθεῖ νὰ εἶναι εὐπορος, οἱ δεσμοὶ του μὲ τὸ παλιὸ περιβάλλον του θὰ μένουν στενοί¹. Ἀλλάζει στρατόπεδο καὶ ταυτίζεται ἀπόλυτα μὲ τὴν κυβερνώσα δημοκρατικὴ παράταξη ὅταν ἀρχίζει ἡ οἰκονομικὴ του πτώση, ἰδίως ἀπὸ τὸ φθινόπωρο τοῦ 1887, ἐποχὴ κατὰ τὴν ὁποία παραδίδει τὴ δι-εὐθυσσὴ συντάξεως τῆς ἐφημερίδας στὸν Σπυρίδωνα Τζανότη². Στὰ δύο χρό-νια πού ὁ μαχητικότερος αὐτὸς δημοσιογράφος ἀρθρογραφεῖ στὸ φύλλο τοῦ Γκαρπολᾶ, ἡ ἐφημερίδα παίρνει γιὰ πρώτη φορὰ ἀνεπιφύλακτα δημοκρα-τικὴ θέση. Ὑποστηρίζει τὴν πολιτικὴ τοῦ προοδευτικοῦ μητροπολίτη Γρη-γορίου Καλλιῆ καὶ ἐπιτίθεται μὲ βιαιότητα κατὰ τῆς ἀντιπολιτεύσεως καὶ προσωπικὰ κατὰ τὸν ἡγετὼν τῆς³, σὲ τέτοιο βαθμὸ ὥστε τὸ γραφεῖο λογο-

πέκλεισαν πολλοὺς πού ἐδικαιούντο νὰ εἶναι ὑποψήφιοι, ἐνῶ περιέλαβαν σ' αὐτὸ φίλους τους, πού δὲν εἶχαν τὰ νόμιμα προσόντα.

1. Τὴν καλὴ οἰκονομικὴ κατάστασι τοῦ Σοφοκλῆ Γκαρπολᾶ καὶ τὶς συνεχιζόμενες στενὲς σχέσεις του μέχρι τὸ 1886 μὲ τὸ μεγάλο ἑλληνικὸ κεφάλαιο τῆς Θεσσαλονίκης μαρτυρεῖ καὶ ἡ διὰ δαπανῶν του ἐκτύπωση καὶ διανομὴ σωζόμενου στὴ δημοτικὴ βιβλιοθήκη Θεσσαλονίκης φυλλαδίου μὲ ἐπικηδεῖους λόγους γιὰ τὴν Πουλχερία Πρασ-κάκη, γόνου πλουσιωτάτης οἰκογένειας τῆς πόλης καὶ μεγάλῃς ἐδεργέτιδα τῶν κοινωφε-λῶν καταστημάτων τῆς κοινότητος.

2. Ὁ Σπύρος Τζανότης πρέπει νὰ ἀναγνωρισθεῖ ὡς ὁ πρῶτος Ἑλληνας πολιτικὸς ἀρ-θρογράφος τῆς Θεσσαλονίκης. Γεννιέται στὴ Ζάκυνθο καὶ ἐμφανίζεται γιὰ πρώτη φορὰ στὰ 1876 μὲ ποίημά του στὸ «Ποιητικὸ Ἀνθὼνα» τοῦ Ἰωάννη Τσακασιάνου, ὅπου συνερ-γάζεται μέχρι τὸ 1878. Στὴ Δημόσια Βιβλιοθήκη Ζακύνθου (ἀριθ. καταλόγου 6302) σώ-ζεται ποιητικὴ συλλογὴ του τριάντα σελίδων, τῆς ὁποίας λείπουν τὸ πρῶτο καὶ τὸ τε-λευταῖο φύλλο. Στὰ κείμενά του διακρίνονται καθαρά ρομαντικὲς ἐπιδράσεις, πιὸ πολὺ ὁμως εἶναι διαποτισμένος ἀπὸ ριζοσπαστικὲς ἰδέες, πού ἐρχονται κυρίως τὴν ἐποχὴ αὐ-τὴ ἀπὸ τὴ Γαλλία καὶ τὴν Ἰταλία. Τὴν ἀνάληψη ἀπ' αὐτὸν τῆς συντάξεως τοῦ «Φάρου τῆς Μακεδονίας» τὸν Ὀκτώβριον 1887, πιθανὸν μὲ τὴ μεσολάβησι τοῦ γεννημένου στὴ Σμύρνη, ἀλλὰ Ζακύνθου στὴν καταγωγὴ Μαρίνου Κουτούβαλη, μᾶς πληροφορεῖ δημο-σίαιμα τῆς 18ης Ἰουνίου 1888. Οὐσιαστικὰ παύει νὰ γράφει στὸ «Φάρο τῆς Μακεδο-νίας» ἀπὸ τὶς ἀρχὲς τοῦ 1889. Τὸν Ἰούνιον 1889 μεταβαίνει γιὰ σύντομο διάστημα στὴν Κωνσταντινούπολη, ὅπου ἴσως δίνει μιὰ τελευταία μάχη γιὰ τὴν παραμονὴ τοῦ Γρηγό-ριου Καλλιῆ ὡς μητροπολίτη Θεσσαλονίκης. Ἀναχωρῶντας ἀπὸ τὴ Θεσσαλονίκην, σύμφωνα μὲ εἶησιν τῆς 11ης Ὀκτωβρίου 1889, ἐγκαθίσταται στὴ Σμύρνη, ὅπου ὁμως δὲν φαίνεται νὰ δημοσιογραφεῖ σὲ καμιά ἀπὸ τὶς ἐκεῖ ἐκδιδόμενες ἑλληνικὲς ἐφημερί-δες.

3. Βλ. συνεχεῖς καὶ ὀξύτερες ἐπιθέσεις τοῦ «Φάρου τῆς Μακεδονίας» στὰ φύλλα 1.7.1887, 18.5.1888 καὶ 20.7.1888, στὸ τελευταῖον τῶν ὁποίων δημοσιεύεται ἐπιστολὴ ἀνα-γνώστη ἐλέγχουσα τὴν ἀντιπολίτευσι ὡς «τὸ παλιὸ ἀριστοκρατικὸ κόμμα πού προσπα-θεῖ νὰ παραμερίσι τὶς κοινοτικὲς ἀρχὲς πού ἐξελέγησαν ἀπὸ τὸν λαόν». Ὁμοίαι, στὸ φύλ-λο τῆς 24ης Αὐγούστου 1888 παρατίθεται ἐγγράφον τῆς ἀντιπροσωπείας τῆς ὀρθοδόξου

κρισίας τῆς Γενικῆς Διοικήσεως Θεσσαλονίκης ἐκδίδει διαταγὴ ποῦ ἀπαγορεύει προσωρινὰ τὴν ἀναγραφὴ στὸν τύπο κάθε εἰδήσεως καὶ σχολίου σχετικῶς μὲ τὸ κοινοτικό ζήτημα¹. Ἡ βαθιὰ ὅμως ἐμπλοκὴ αὐτὴ στίς κοινοτικές διαμάχες δημιουργεῖ ἐχθρότητες, περιορίζει τὴν κυκλοφορία τῆς ἐφημερίδας ποῦ ἀναγνώστες τῆς εἶναι κυρίως εὐποροὶ ἄστοί, καὶ τελικὰ ἐπιδεινώνει τὴν οἰκονομικὴ κρίση τῆς ἐπιχειρήσεως. Στὰ 1889 ἔχομε τὴν ἐκδοσὴ τοῦ τελευταίου βιβλίου ἐκ τῆς τυπογραφίας Σοφ. Γκαρπολά². Ἀπ' ἐδῶ καὶ πέρα τὸ τυπογραφεῖο συνεχίζει νὰ λειτουργεῖ μόνον ὡς πιστήριό τῆς ἐφημερίδας, ἐγκατεστημένο μέχρι τὸ Μάιο 1892 σὲ κατάστημα τῆς ὁδοῦ Φραγκομαχαλᾶ ἀριθ. 102. Ἐπανελημμένες δημοσιεύσεις στὴν ἐφημερίδα ἀπὸ τὸ Μάιο 1892 προδίδουν τὴ μεγάλη οἰκονομικὴ στενότητά της, γνωρίζοντας στοὺς ἀναγνώστες ὅτι τὰ γραφεῖα καὶ τὸ τυπογραφεῖο τῆς μεταφέρθηκαν «προσωρινῶς» στὴν ὁδὸ Ἀγίου Νικολάου ἀριθ. 20, ὅπου καὶ ἡ κατοικία τοῦ ἐκδότη. Αὐτὴ ἡ κατάσταση διαρκεῖ πάνω ἀπὸ δύο χρόνια, ὡς τῇ στιγμῇ ποῦ οἱ πιστωτὲς τῆς ἐφημερίδας παίρνουν στὰ χέρια τους τὴ διαχείρισή της καὶ διακόπτουν τὴν ἐκδόσή της τὸ Σεπτέμβριο 1894³.

Ὁ Σοφοκλῆς Γκαρπολάς κατορθώνει νὰ ἔλθει σὲ κάποιο συμβιβασμὸ μὲ τοὺς δανειστὲς του καὶ ἐπανεκδίδει τὸ «Φάρο τῆς Μακεδονίας» στίς 25 Φεβρουαρίου 1895. Ἀπὸ τὶς ἀρχὲς τοῦ 1889 εἶχε ἀντιληφθεῖ τὸν κίνδυνό τῆς ἀπειλούμενης οἰκονομικῆς καταστροφῆς ἀπὸ τὴν ἐμπλοκὴ τοῦ στοὺς κομματικούς ἀγῶνες καὶ προσπάθησε νὰ ἀνακρούσει πρῶμη. Ἦδη τὸ καλοκαίρι τοῦ ἔτους ἐκείνου λύεται ἡ σύμβαση τοῦ Σπ. Τζανότη καὶ ὁ ἄτυχος μητροπολίτης Γρηγόριος ἐγκαταλείπεται, μὲ μιὰν ἔνοχη σιωπῇ, στὴν τύχη του. Ἀπὸ τὶς στήλες τῆς ἐφημερίδας ἀπ' ἐδῶ καὶ πέρα ἐλαχιστοποιοῦνται οἱ κομματικὲς διαμάχες μέσα στὴν κοινότητα καὶ ἀποφεύγεται ἡ βελημένα κάθε πολιτικὸς χρωματισμὸς του. Καθὼς ὅμως ἀπὸ τὸν

ἐλληνικῆς κοινότητος Θεσσαλονίκης πρὸς τὸ οἰκουμενικὸ πατριαρχεῖο στὸ ὁποῖο κατηγοροῦνται οἱ «ἄρχοντες» ὅτι προκάλεσαν ἐπέμβαση τῶν Τούρκων στὰ ἐσωτερικὰ τῆς κοινότητος γιὰ κομματικὰ ὀφέλη.

1. Βλ. ἐπίσημη δημοσίευση στὸ φύλλο τῆς 12ης Ὀκτωβρίου 1888 τοῦ «Φάρου τῆς Μακεδονίας».

2. Πρόκειται γιὰ τὴν ἰδιαίτερα ἐπιμελημένη τυπογραφικὰ ποιητικὴ συλλογὴ τοῦ Μαρίνου Κουτούβαλη, Λυρικά Ποιήσεις, Παλμοὶ καὶ Κύματα. Βλ. Ντίνο Χριστιανόπουλου, Λογοτεχνικά βιβλία καὶ περιοδικὰ ποῦ τυπώθηκαν στὴ Θεσσαλονίκη (1850-1950), Θεσσαλονίκη 1980, ποίηση ἀριθ. 7. Μικρὰ κείμενα, πεζὰ καὶ ἔμμετρα, τοῦ Μαρίνου Κουτούβαλη δημοσιεύονται κατὰ καιροὺς καὶ στὸ «Φάρο τῆς Μακεδονίας».

3. Βλ. κύριο ἄρθρο τῆς 25ης Φεβρουαρίου 1895 στὸ «Φάρο τῆς Μακεδονίας» καθὼς καὶ Ἰωάννη Μπήτου, Ἡ ἐξέλιξις τῆς δημοσιογραφίας εἰς τὴν Μακεδονίαν, στὸ «Μακεδονικὸ Ἡμερολόγιον» τοῦ Ν. Σφενδόνη, 1925, σ. 73, ὅπου ἀναφέρονται ὡς διαχειριστὲς τῆς ἐφημερίδας οἱ Μ. Κουτούβαλης καὶ Γρ. Βαγλαμαλῆς.

Ίούνιο 1889 με την επέμβαση του πατριαρχείου έχει επέλθει μεταξύ των αντιμαχομένων μερίδων κάποιος συμβιβασμός και τὸ μέχρι τώρα κόμμα τῆς ἀντιπολιτεύσεως μετέχει ἐκ νέου στὴ διοίκηση τῶν κοινοτικῶν πραγμάτων, ἡ ὀψιμη μεταστροφή τῆς ἐφημερίδας, ὕστερα ἀπὸ τὸν ἐπιδειχθέντα φανατισμὸ δὲν φέρνει τὰ προσδοκώμενα ἀποτελέσματα.

Πάντως, εἴτε γιατί τὸ πάθημα ἐγίνε μάθημα, εἴτε γιατί πράγματι ἀποχρωματίσθηκαν πολιτικὰ οἱ συγκρούσεις μεταξύ τῶν Ἑλλήνων τῆς Θεσσαλονίκης, γιὰ τὸν Σοφοκλῆ Γκαρπολά ἀπὸ τὸ 1890 καὶ ὕστερα οἱ διαμάχες αὐτές, ποὺ συνεχίζονται ἄλλοτε ὀξύτερες καὶ ἄλλοτε σὲ χαμηλότερο τόνο μέχρι τὸ 1903, ὀφείλονται ἀποκλειστικὰ σὲ συγκρούσεις φιλοδοξίων καὶ ἀτομικῶν συμφερόντων τῶν ἡγετῶν τῆς κοινότητος. Ἀπὸ τὴν πολεμικὴ τῆς περιόδου 1887-1888 θὰ τοῦ μείνει μόνον ἡ συνήθεια τῶν προσωπικῶν ὀξυτάτων ἐπιθέσεων ἐναντίον ὀρισμένων ἀπὸ τοὺς ἐκάστοτε ἱσχυροὺς Θεσσαλονικεῖς, ποὺ τελικὰ δὲν ἐβλάψαν παρὰ τὸν ἴδιο τὸ συντάκτη τους¹.

Πολὺ ἀργότερα, μετὰ τὸ 1900, κυκλοφόρησαν σὲ βάρος κυρίως τῶν γιῶν τοῦ Σοφοκλῆ Γκαρπολά διάφορες φήμες ὅτι στὴν κριτικὴ τους ἐναντίον ὀρισμένων παραγόντων τῆς κοινότητος δὲν ἦταν ἀνιδιοτελεῖς καὶ ὅτι κάποτε χρηματίζονται γιὰ νὰ μὴ δημοσιεύσουν τὶς πληροφορίες τους. Φυσικὰ εἶναι ἀδύνατο νὰ ἐλεγχθεῖ σήμερα τὸ ὑποστατὸ τῆς κατηγορίας.

Ἡ ἐφημερίδα κυκλοφορεῖ ἀρχικὰ τετρασέλιδη σὲ σχῆμα τέταρτο μεγάλο δυὸ φορές τὴν ἐβδομάδα, μετὰ τὸν ἐπεξηγηματικὸ ὑπότιτλο «ἐφημερίς ἐμπορικὴ καὶ τῶν εἰδήσεων». Ἡ τιμὴ τοῦ φύλλου τῆς, ποὺ εἶναι ἀρχικὰ σαράντα παράδες, γίνεται στὰ 1900 τριάντα παράδες. Μετὰ τὸ 1904 μετατρέπεται σὲ τρισεβδομαδιαία καὶ ἀργότερα σὲ καθημερινή, ἐνῶ ἡ τιμὴ τῆς μειώνεται σὲ εἴκοσι παράδες καὶ ὁ ὑπότιτλός τῆς ἀλλάζει σὲ «ἐφημερίς οἰκονομικὴ, πολιτικὴ καὶ φιλολογικὴ». Κατορθώνει νὰ βρῖσκεται ἀρκετὰ ἐνημερωμένη εἰδησεογραφικὰ τόσο στὸ διεθνὴ τομέα, ὅσο καὶ στὰ ἐσωτερικὰ τῆς ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας. Οἱ εἰδήσεις τῆς δευτέρας κατηγορίας λογοκρίνονται² καὶ συχνὰ βρίσκει κανεὶς στὶς σελίδες τῆς ἐφημερίδας διάφορα τεχνάσματα γιὰ νὰ μπορέσει ὁ δημοσιογράφος νὰ μεταδώσει στοὺς ἀναγνῶστες του αὐτὸ ποὺ θέλει. Ὑπάρχει ἀκόμα σὲ κάθε φύλλο ξεχωριστὴ στήλη μετὰ τίς ἐξ Ἑλλάδος εἰδήσεις, συνήθως ἰδιαίτερα ἐκτεταμένη. Κυρίως ὅμως ἡ ἐφημερίδα ἀποτελεῖ μοναδικὴ καὶ πολυτιμότερη πηγὴ

1. Βλ. π.χ. ἄρθρο στὸ φύλλο τῆς 27ης Ἰουλίου 1891, ἐπιγραφόμενο «Φιλεκαπιδευτικὸς Σύλλογος καὶ Παρασυναγωγή», ὅπου περιέχεται ἔντονη κριτικὴ τῆς πολιτείας τοῦ προύχοντος Γρηγορίου Γράβαρη.

2. Βλ. π.χ. κύριο ἄρθρο στὸ φύλλο τῆς 24ης Αὐγούστου 1891 μετὰ τίτλο ἡ Ἀσθεῖα, ποὺ ἔχει λογοκριθεῖ καὶ ἔχει ἀφεθεῖ κενὸς χώρος στὴ θέση τοῦ περικοπέντος κειμένου.

ἀπὸ τὴν ὁποία μπορεῖ κανεὶς νὰ ἀντλήσει πάμπολλες εἰδήσεις σχετικὰ μετὰ τὴ δράση τῶν ἐλληνικῶν κοινοτήτων τῶν μακεδονικῶν πόλεων στὸ τελευταῖο τέταρτο τοῦ δεκάτου ἐννάτου αἰῶνος.

Παρά τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ Σοφοκλῆς Γκαρπολᾶς ἐμφανίζεται διακείμε-

Ο ΔΙΑΝΟΜΕΥΣ ΤΟΥ «ΦΑΡΟΥ ΤΗΣ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ»

Ἐπὶ τῷ νεῷ ἔτει

1900

Σὰν τὸ πουλὶ ποῦ ἐδῶ κ' ἐκεῖ μαγεύει τὰ κλαδιά του,
Καὶ μὲ αὐτὰ δάσχαρα τεργιάζει τὴ φωνὰν του.
Καὶ τὸ συνδράμουν, ὁ Θεὸς κ' ἄνθρωποι ἀκόμα,
Καὶ τοῦ χαρίζουν καὶ ζωὴ καὶ τὴ λαλιὰν στὸ στόμα.

Ἔτσι κ' ὁ «Φάρος» ὁ πρωτὸς μὲ ὅλη τὴν καρδίαν του
Μαγεύει ἀνθρώπους μὲ μυραδιαῖς καὶ χτίζει τὴ φωνὰν του,
Καὶ σπέρνει σ' ὅλων ταῖς καρδίαις περίφανα λουλούδια
Καὶ τραγουδᾷ ἀθάνατα οὐράνια τραγούδια,

Ἔτσι διαβῆκαν εἴκοσι καὶ τέσσαρα εὐτυχισμένα χρόνια,
Ποῦ ἔζησε τραγουδιστὰ μὲ μιὰ χρυσὴ ἐλπίδα,
Καὶ τώρα ποῦ τὸν δέρνηουν χειμῶνας καὶ τὰ χιόνια,
Ζητεῖ ζεστὴ παρηγοριά, ἀθάνατη ἀχτίδα.

Κι' ἐγὼ ὁ μικρὸς διανομεὺς τοῦ «Φάρου» ὁ κατ' ἐμὸν,
Ἐλπίζω μιὰ σταλαγματιὰ δροσὴ εἰς τὰ δεινὰ μου.
Καὶ φάλλω τὴν καλὴν χρονιά μὲ ἀνθὸν στολισμένον
Μὲ χίλιαις δυὸ θέταις εὐχαῖς· ὅλα τ' ἀφεντικά μου.

Ἐν Θεσσαλονικῇ τῇ 1 Ἰανουαρίου 1900.

Μὲ ἓνα μονόφυλλο ὅπως αὐτό, ὁ διανομέας τοῦ «Φάρου» συνέλεγε στὴν ἀρχὴ κάθε χρόνον τὸ συνηθισμένον φιλοδώρημα ἀπὸ τοὺς συνδρομητὰς τῆς ἡμεριδᾶς νος συμπαθῶς πρὸς τὴν τουρκικὴ ἐξουσία, οἱ ἀρχεὶς βρῖσκουν ἀφορμὰς καὶ δύο τουλάχιστον φορὲς προβαίνουν σὲ κλείσιμο τῆς ἡμεριδᾶς. Ὑπὸ τὸν τίτλον «Ἑρμῆς» ἡ ἡμεριδα κυκλοφορεῖ ἕξ χρόνια. Στὰ 1881 μετονομάζεται σὲ «Φάρος τῆς Μακεδονίας» καὶ ἐπιβιώνει μὲ τὴ νέα αὐτὴ ὀνομασία μέχρι τὸ 1897¹. Στὰ 1887 ἀποκτᾷ σχῆμα δευτέρου μικροῦ. Ὑποχρεῶνε-

1. Δυστυχῶς πουθενὰ δὲν σώζεται μιὰ πλήρης σειρὰ φύλλων τῆς ἡμεριδᾶς τῶν Γκαρπολάδων, γιὰ νὰ ἐλεγχθοῦν οἱ διάφορες πληροφορίες, συχνὰ ἀντιφατικῆς, σχετικᾶ

ται να κλείσει κατά τὸν ἑλληνοτουρκικὸ πόλεμο τοῦ 1897, ἐπανεκδίδεται στὰ 1898 μὲ τὸ νέο τίτλο «Φάρος τῆς Θεσσαλονίκης» ἀλλὰ πάλι κλείνει στὰ 1906, πιθανὸν ἐξαιτίας τῆς ἔντονης κριτικῆς τῆς κατὰ τῆς ἀνεπαρκείας τῶν τουρκικῶν ἀρχῶν νὰ ἀντεπεξέλθουν στοὺς ἐνόπλους Βουλγάρους, ποὺ λυμαίνονται τὴ μακεδονικὴ ὑπαιθρο. Ἔτσι, μὲ ἀναγκαστικὲς διακοπές, ὁλοένα ἐπιδεινούμενη οἰκονομικὴ στενότητα ἀλλὰ καὶ ἀξιοθαύμαστη ἀντοχή, ἡ ἔφημερίδα συνεχίζει τὴν ἔκδοσή της, μὲ τοὺς διαδοχικοὺς προαναφερθέντες τίτλους, μέχρι τὸ 1912, λίγους μῆνες μετὰ τὸ θάνατο τοῦ ἱδρυτῆ της στὶς 31 Δεκεμβρίου 1911 στὴν Ἀθήνα, ὅπου βρισκόταν ἐγκατεστημένος ὁ Σοφοκλῆς Γκαρπολάς, ἀφ' ὅτου ἐγκατέλειψε τὴ Θεσσαλονικὴ πέντε χρόνια νωρίτερα¹.

7. Τὴ διεύθυνση τῆς ἔφημερίδας κατὰ τὴν τελευταία περίοδο τῆς ἐκδόσεώς της ἔχουν δύο ἀπὸ τὰ παιδιά τοῦ Σοφοκλῆ Γκαρπολά, ὁ Ἀλέξανδρος καὶ ὁ Νικόλαος, ποὺ δὲν συνόδευσαν τὴν ὑπόλοιπη πατρικὴ οἰκογένεια κατὰ τὴν ἀβάσθησή της στὴν Ἀθήνα.

Ἀπ' αὐτοὺς ὁ μεγαλύτερος, ὁ Ἀλέκος Σ. Γκαρπολάς, γεννημένος περὶ τὸ 1870 στὴ Θεσσαλονικὴ καὶ ἔχοντας σπουδάσει στὴν Ἑμπορικὴ Σχολὴ τῆς Χάλκης, περιορίζεται στὸ ρόλο τοῦ ὑποδιευθυντῆ καὶ οἰκονομικοῦ διαχειριστῆ τοῦ «Φάρου τῆς Θεσσαλονίκης»². Φαίνεται ὅμως ὅτι τὰ δύο ἀδελφία, λόγω καὶ τῶν ἀθλίων οἰκονομικῶν τους, δὲν τὰ πῆγαν καλὰ μετὰξὺ τους, γιατί στὸ τέλος τοῦ 1910, γιὰ ἓνα μικρὸ διάστημα ποὺ εἶχε διακοπῇ προσωρινὰ ἡ ἔκδοσις τῆς οἰκογενειακῆς ἔφημερίδας τῶν Γκαρπολάδων, ὁ Ἀλέκος ἐκδίδει μόνος ἄλλη ἔφημερίδα, τὸ ἐφῆμερο «Ἐθνός»³. Ἐξακολουθεῖ νὰ ζεῖ στὴ Θεσσαλονικὴ καὶ μετὰ τὴν ἀπελευθέρωσιν, ἀλλὰ στὰ 1919 κατεβαίνει καὶ ἐγκαθίσταται στὴν Ἀθήνα, ὅπου πεθαίνει στὰ 1942.

μὲ τὴ συνέχεια, τοὺς τίτλους καὶ τὸν ἀκριβῆ χρόνον διακοπῆς τῆς ἐκδόσεώς της. Στὴ βιβλιοθήκη τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης ὑπάρχει σειρά μὲ τόμους τῶν ἐτῶν 1875-1894· ἐπίσης στὴν Ἑθνικὴ Βιβλιοθήκη βρίσκονται τρεῖς τόμοι μὲ φύλλα τῶν περιόδων 16.2.1891-4.3.1895 καὶ 1.1-31.12.1903. Τὰ παρατιθέμενα στὸ κείμενο στοιχεῖα σχετικὰ μὲ τὶς μεταβολὰς τοῦ τίτλου τῆς ἔφημερίδας προέρχονται ἀπὸ αὐτονόμα τῶν ἀνωτέρω τόμων καθὼς καὶ μεμονωμένων φύλλων τῶν ἐτῶν 1900, 1901 καὶ 1908.

1. Κατὰ τὴν κηδεῖα τοῦ Σοφοκλῆ Γκαρπολά ποὺ γίνεται μὲ μεγάλη ἐπισημότητα τοῦ ἀπονέμονται καὶ δημόσιες τιμές, καθὼς εἶχε τιμηθεῖ ἀπὸ τὴν Ἑλληνικὴ Πολιτεία μὲ τὸν ἀργυρὸ σταυρὸ τοῦ Τάγματος τοῦ Σωτήρος. Ὁ τάφος του σάζεται ἀκόμα στὸ Ἀ΄ Νεκροταφεῖο Ἀθηνῶν, ὅπου ἐπίσης βρίσκεται καὶ ὁ τάφος τοῦ Ἀλέκου Σ. Γκαρπολά.

2. Ἀδελφία φύλλου τῆς 26ης Φεβρουαρίου 1908.

3. «Ἐθνός», Ἑθνικὴ Ἐφημερὶς ἐκδιδόμενη τρίς τῆς ἑβδομάδος ὑπὸ τοῦ κ. Ἀλέκου Γκαρπολά· βλ. σχετικὲς ὁμοίες ἀγγελίες στὰ τεύχη τῆς 10ης καὶ τῆς 17ης Δεκεμβρίου 1910 τῆς ἐκδιδόμενης στὴ Θεσσαλονικὴ Οἰκονομικῆς Ἐπιθεωρήσεως τοῦ Θ. Κ. Ἡρακλεΐδου, σ. 255 καὶ 280.

Τυπικά ἀλλὰ και οὐσιαστικά τὸν «Φάρο τῆς Θεσσαλονίκης» ἀπὸ τὸ 1906 διευθύνει ὁ μικρότερος ἀδελφός, ὁ Νικόλαος Σ. Γκαρπολάς¹. Αὐτὸς δίνει τὴν κατεύθυνση γιὰ τὴν πολιτική γραμμὴ πού θὰ πάρει ἡ ἡφμερίδα στὰ τελευταῖα χρόνια τῆς ἐκδόσεώς της, αὐτός, μὲ τὶς γενικὲς ἀντιπάθειες πού θὰ συγκεντρώσει στὸ πρόσωπό του, θὰ εἶναι και ὁ ἱπαίτιος γιὰ τὸ ὀριστικό κλείσιμο τῆς στὰ 1912.

Νεαρότατος ἀκόμη παρουσιάζεται γιὰ πρώτη φορὰ διευθυντῆς τοῦ «Φάρου τῆς Μακεδονίας» ἀπὸ τὸ Φεβρουάριο 1892 μέχρι τὸν Ἰούνιο τοῦ ἐπομένου ἔτους². Ἐξαφανίζεται γιὰ λίγο ἀπὸ τὸ προσκήνιο γιὰ νὰ ἐμφανισθεῖ τὸ Φεβρουάριο τοῦ 1894 συνδιευθυντῆς τῆς ἡφμερίδας, κοντὰ στὸν πατέρα του. Χωρὶς τὶς γνώσεις, τὴν περιουσία και τὸ παλαιὸ κύρος τοῦ ἱδρυτῆ τοῦ «Ἐρμῆ» και πολιτικά συντηρητικότερός του, ἀκολουθεῖ τὴ μετριοπαθῆ, φιλοτουρκικὴ πολιτικὴ ἐκείνου, ἀγωνιζόμενος γιὰ τὴν ἐπιβίωση, πράγμα ὅμως πού δὲν σώζει τὴν ἡφμερίδα ἀπὸ τὸ κλείσιμο τοῦ 1897. Πατέρας και γιὸς τὴν ἐπανεκδίδουν λίγο ἀργότερα. Ἀπὸ τὸ 1903 ὅμως δὲν ἔχουν νὰ ἀντιμετωπίσουν μόνο τὶς γνωστὲς δυσκολίες ἀλλὰ και ἕναν ἐπικίνδυνο ἀνταγωνιστῆ, μιὰ νέα ἑλληνικὴ ἡφμερίδα. Εἶναι ἡ «Ἀλήθεια» τοῦ Σ. Μουρατόρι, πού ἀφθαρτὴ και δυναμικὴ, στηριζόμενη στοὺς ἱκανοὺς συνεργάτες της Ι. Κούσκουρα και Ι. Μπῆτο, καθὼς και στὸ γεγονός ὅτι πουλιέται σὲ μικρότερο τιμὴ ἀπὸ τὸ «Φάρο τῆς Θεσσαλονίκης», σύντομα προηγεῖται σὲ κυκλοφορία³. Οἱ δύο ἡφμερίδες ἐκδίδονται ταυτόχρονα κατὰ τὴ διάρκεια τοῦ Μακεδονικοῦ Ἀγῶνος και ἐκμεταλλεζόμενες τὴν ἀντιπάθεια τῶν Τούρκων κατὰ τῶν Βουλγάρων ἐργάζονται ἱκανοποιητικά ὑπερασπίζοντας τὶς ἑλληνικὲς θέσεις.

Μὲ τὴν ἐπαναφορὰ στὰ 1908 ἀπὸ τοὺς νεοτούρκους τοῦ ὀθωμανικοῦ Συντάγματος τοῦ 1876 πού καταργεῖ τὴν προληπτικὴ λογοκρισία ἐπὶ τοῦ τύπου, ὁ Νίκος και ὁ Ἀλέκος Γκαρπολάς, μόνοι μετὰ τὴν ἀναχώρησή τοῦ

1. Ἰωάννου Μπῆτου, Ἡ προοδευτικὴ ἐξέλιξις τοῦ Ἑλληνικοῦ Τύπου τῆς Θεσσαλονίκης κατὰ τὰ τελευταῖα τεσσαράκοντα ἔτη, στὸ «Λεύκομα Βορείου Ἑλλάδος» τῆς Γ. Νένε, Ἀθῆναι 1934, σ. 35.

2. Αὐτογία φύλλων τῆς 1ης Φεβρουαρίου 1892 και τῆς 26ης Μαΐου 1893.

3. Ἡ τιμὴ τῆς «Ἀλήθειας» ὀρίσθηκε ἀρχικά εἴκοσι παράδες. Ὁ «Φάρος τῆς Θεσσαλονίκης» δὲν μπόρεσε νὰ τὴν ἀκολουθήσει παρὰ ἀρκετὰ ἀργότερα. Πιὸ ἀργὰ στὰ 1909, ἡ «Ἀλήθεια» θὰ μειώσει τὴν τιμὴ τῆς ἀκόμη περισσότερο, στοὺς δέκα παράδες. Ἐξάλλου, γιὰ τὴν κυκλοφορίαν τῶν ἑλληνικῶν ἡφμερίδων τῆς Θεσσαλονίκης τὴν ἐποχὴ αὐτὴ μοναδικὴ πληροφορία πού ἔχομε εἶναι ὁ ἰσχυρισμός τῆς «Ἀλήθειας», στίς 3.8.1909, ὅτι τυπώνεται σὲ τέσσαρες χιλιάδες φύλλα. Στὰ 1903 ἀμφίβολο εἶναι ἂν ἡ κυκλοφορία τοῦ «Φάρου τῆς Θεσσαλονίκης», πού τὴν ἐποχὴ αὐτὴ δὲν διατίθεται πρὸς πώληση ἐλεύθερα σὲ μεμονωμένα φύλλα ἀλλὰ ἀποστέλλεται μόνον στοὺς ἐγγεγραμμένους συνδρομητὲς του μὲ διανομὴ ἢ μὲ τὸ ταχυδρομεῖο, θὰ ξεπερνοῦσε τὶς λίγες ἑκατοντάδες.

πατέρα τους, με κυρίους συνεργάτες τὸν Γεώργιο Χατζηκυριακοῦ καὶ τὸ νεαρὸ Βασίλειο Μεσολογγίτη¹, βλέπουν νὰ ἀνοίγουν στὴν ἐφημερίδα τους ἄγνωστα μέχρι τώρα γιὰ τὴν ὀθωμανικὴ αὐτοκρατορία περιθώρια γιὰ πολιτικὴ δράση. Ὁ «Φάρος τῆς Θεσσαλονίκης», ὅπως καὶ ἡ «Νέα Ἀλήθεια» τοῦ Ι. Κούσκουρα, ποὺ διαδέχεται τὴν «Ἀλήθεια» τοῦ Σ. Μουρατόρι, χαιρετίζουν μὲ ἐνθουσιασμό τὴν ἐπανάσταση τῶν νεοτούρκων. Ἀλλά, ἐνῶ στὸ φύλλο τοῦ Κούσκουρα καὶ στὴν πρωτοεμφανιζόμενη στὰ 1911 «Μακεδονία» τοῦ Κ. Βελλίδη, ποὺ κυρίως ἐκφράζουν τώρα τὶς πολιτικὲς ἐπιλογές τῆς μεγάλης πλειοψηφίας τοῦ ἑλληνικοῦ πληθυσμοῦ τῆς Μακεδονίας, τὸν ἀρχικὸ ἐνθουσιασμό γιὰ τοὺς νεοτούρκους διαδέχεται ἔντονος σκεπτικισμός, ἡ ἐφημερίδα τῶν Γκαρπολάδων ἐξακολουθεῖ νὰ παραμένει πιστὴ στὸ Κομιτάτο. Στὸ μαχητικὸ ἐθνικιστικὸ συναγερμὸ ποὺ ἐμψυχώνει τώρα τοὺς Ἕλληνες τῆς Μακεδονίας, ἰδιαίτερα συσπειρωμένους γύρω ἀπὸ τὸ Προξενεῖο Θεσσαλονίκης ὕστερα ἀπὸ τὴν ἀνάληψη τῆς πρωθυπουργίας στὴν Ἐλλάδα ἀπὸ τὸν Ἐλευθέριο Βενιζέλο², ἀντιτάσσει μιὰ ὑπερεθνικὴ ἰδεολογία, ποὺ σὲ ἓνα χῶρο παθιασμένων ἐθνικῶν συγκρούσεων, ὅπως ἡ Μακεδονία τὴν ἐποχὴ αὐτὴ, δὲν μπορεῖ νὰ πείσει σχεδὸν κανένα. Ἐντούτοις, παρὰ τὰ διαβήματα τοῦ ἑλληνικοῦ προξενείου, παρὰ τὴ διαφωνία τῶν κυρίων συνεργατῶν του, πρῶτα τοῦ Γ. Χατζηκυριακοῦ καὶ ἀργότερα τοῦ Β. Μεσολογγίτη, ποὺ ἀποχωροῦν διαδοχικὰ δυσανεστήμενοι ἀπὸ τὴν ἐφημερίδα, ὁ Νί-

1. Βλ. Βασίλειο Μεσολογγίτη, Σκλαβιά καὶ Ἀγῶνες, Θεσσαλονίκη 1938, σ. 93-98. Ἀντίθετα ὁ Γεώργιος Χατζηκυριακοῦ ἀποσιωπεῖ πλήρως τὰ τῆς συνεργασίας του μὲ τοὺς Γκαρπολάδες· βλ. ἄρθρο του στὸ «Μακεδονικὸ Ἡμερολόγιο» τοῦ Ν. Σφενδόνη, Θεσσαλονίκη 1928, σ. 40. Πῶς καὶ διατὶ ἐξορίσθην ὑπὸ τῶν Νεοτούρκων, ὅπου ἀναφέροντας τὰ τῆς ἐξορίας του ἀπὸ τὴ Θεσσαλονικὴ τὸν Ὀκτώβριο 1910 ἀποφεύγει νὰ κάνει οἰαδήποτε μνεία ὅτι ὑπῆρξε ἀρχισυντάκτης τοῦ «Φάρου τῆς Θεσσαλονίκης».

2. Ἐχει ἤδη ἐπισημανθεῖ ὅτι ἡ Ἐθνικὴ Ὀργάνωση τῶν Ἑλλήνων τῆς Θεσσαλονίκης, δηλ. τὸ ἐδῶ παράρτημα τοῦ ἰδρυμένου ἀπὸ τὸν Ἀθανάσιο Σουλῳτή Συνταγματικοῦ Συνδέσμου, ἀρνεῖται νὰ παρακολουθήσει τὴν κατ' ἀρχὴν φιλικὴ πρὸς τὶς ἀπαγγελίες τῶν νεοτούρκων γραμμὴ ποὺ τηρεῖ τὸ κεντρικὸ γραφεῖο τοῦ συνδέσμου στὴν Κωνσταντινούπολη, ἀλλά, σὲ ἀρμονία, μετὰ τὸ 1910, μὲ τὸ ἐδῶ Ἑλληνικὸ Γενικὸ Προξενεῖο, υἱοθετεῖ μιὰ μεγαλοϊδεατικὴ πολιτικὴ, ποὺ δὲν διαφέρει ἀπὸ τὴν πολιτικὴ ποὺ θὰ ἀκολουθήσει στὰ ἐπόμενα χρόνια τὸ κόμμα τῶν Φιλελευθέρων. Βλ. Κ. Μοσκόφ, Θεσσαλονίκη. Τομὴ τῆς μεταπρατικῆς πόλης, Β' ἐκδοση, Θεσσαλονίκη 1978, σ. 131, καὶ Δ. Κιτσίκη, Συγκριτικὴ Ἱστορία Ἑλλάδος καὶ Τουρκίας στὸν 20ῦ αἰῶνα, Ἀθήνα 1978, σ. 94. Χαρακτηριστικὸ εἶναι ὅτι ὅλοι ὅσοι διαφωνοῦν κατὰ τὴν ἐποχὴ αὐτὴ μὲ τὸν Ν. Γκαρπολά, τόσο οἱ παλιοὶ συνεργάτες του Γ. Χατζηκυριακοῦ καὶ Β. Μεσολογγίτη, ὅσο καὶ οἱ κύριοι ἡγέτες τοῦ Συνταγματικοῦ Συνδέσμου Θεσσαλονίκης, πατέρας καὶ γιὸς Ζάννας καὶ Κ. Ἀγγελάκης, θὰ διακριθοῦν μετὰ τὴν ἀπελευθέρωση τοῦ 1912 ὡς τὰ σημαντικότερα στελέχη τοῦ κόμματος τῶν Φιλελευθέρων στὴ Θεσσαλονίκη.

κος Γκαρπολάς ἐπιμένει νὰ ὑποστηρίζει και νὰ ἐκθειάζει τοὺς νεοτούρκους ἀπὸ τῶν ἀπόψεων μιᾶς ἐλάχιστης μερίδας Ἑλλήνων τῆς Θεσσαλονίκης, ποὺ ἔχουν ὡς ἡγέτη τοὺς τὸ δικηγόρο Κωνστ. Καμμόνα¹. Τὸ γεγονός δὴν ὅτι ἡ στάση αὐτὴ τῆς ἐφημερίδας δὲν τὴν κάνει συμπαθὴ σ' αὐτοὺς ποὺ θὰ ἔπρεπε νὰ εἶναι οἱ φυσικοὶ σύμμαχοί της, δηλαδὴ στοὺς Ἑβραίους τῆς Θεσσαλονίκης, ποὺ στὴν πλειοψηφία τοὺς ὑποστηρίζουν τὸ Κομιτάτο, κάνει τὴν ὅλη ὑπόθεση ὑποπτη². Καθὼς ὁ «Φάρος τῆς Θεσσαλονίκης» εἶναι καταχρεωμένος, και τουλάχιστον δύο φορὲς ἀπὸ τὸ 1909 και ὕστερα εἶχε διακόψει γιὰ οἰκονομικοὺς λόγους τὴν ἐκδόσή του, ἡ κατηγορία ποὺ ἐκτοξεύεται ἐναντὶν του στὶς ἀρχὲς τοῦ 1912 ἀπὸ τὸ παράρτημα στῆς Θεσσαλονίκη τοῦ Ἑλληνικοῦ Συνταγματικοῦ Συνδέσμου, ὅτι ἐπανεκδόθηκε μὲ χρήματα τοῦ Κομιτάτου, φαίνεται πειστικὴ³. Τὴ δυσπραγία ποὺ προέρχε-

1. Βλ. τὴν ὑπ' ἀριθμ. 546/1.6.1912 ἀναφορὰ τοῦ Γενικοῦ Προξενείου τῆς Ἑλλάδος στῇ Θεσσαλονίκη πρὸς τὸ Ὑπουργεῖον Ἑξωτερικῶν (Ἀρχεῖο Ὑπ. Ἑξωτερικῶν, 1912 853, Νῆσοι Αἰγαίου Πελάγους). Ὁ Κωνσταντῖνος Καμμόνας (1853-1935), ἀπὸ τὸ Σκαμνέλιο Ζαγορίων, εἶναι διδάκτωρ τῆς Νομικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν και διηγεῖται στῇ Θεσσαλονίκη ἀπὸ τὸ 1886 μέχρι τὸ 1931. Ἀπὸ νωρὶς ἀναμειγνύεται στὶς κοινοτικὰς διαμάχες τῶν Ἑλλήνων τῆς πόλης και στὰ 1888, λόγω τῆς πολεμικῆς του κατὰ τὸν τότε κυβερνῶντα τὴν κοινότητα, δέχεται ὀξυτάτες ἐπιθέσεις ἀπὸ τὶς στήλες τοῦ «Φάρου τῆς Μακεδονίας». Ἀπὸ τὸ 1893-4 μέχρι τὸ 1912 μετέχει σχεδὸν χωρὶς διακοπὴ στὴ δημογεροντία τῆς κοινότητος. Μετὰ τὸ 1912 και μέχρι τὸ 1928 ἐξακολουθεῖ νὰ πολιτεύεται σὺν ἀνεξάρτητος, ἀλλὰ ἡ ἀντιβενιζελικὴ τοποθέτησή του ἀποκαλύπτεται τόσο ἀπὸ τὴν κάθοδὸν τοῦ σὺν ὑποψηφίου βουλευτῆ στὶς ἐκλογὲς τοῦ Δεκεμβρίου 1915, ἀπὸ τὶς ὁποῖες ἀπέσχαν τὸ κόμμα τῶν Φιλελευθέρων και οἱ κατὰ τὶς ἐκλογὲς τοῦ Μαρτίου τοῦ ἴδιου ἔτους συμπράξαντες μὲ τοὺς γουναρικοὺς σοσιαλιστὰς τῆς Θεσσαλονίκης, ὅσο και ἀπὸ τὴ μὴ κάθοδὸν τοῦ σὺν ὑποψηφίου βουλευτῆ (μοναδικὴ ἀποχή του σ' ὅλη τὴν περίοδον 1915-1926) στὶς ἐκλογὲς τοῦ 1923, ἀπὸ τὶς ὁποῖες ἀπέσχαν οἱ βασιλόφρονες. Ὁ Κ. Καμμόνας στὰ 1926-1928 θὰ εἶναι πρόεδρος τοῦ πρώτου ἐκλεγμένου δημοτικοῦ συμβουλίου τῆς Θεσσαλονίκης.

2. Ὁ Νίκος Γκαρπολάς θὰ κατηγορηθεῖ ἀπὸ τοὺς Ἑβραίους τῆς Θεσσαλονίκης ὡς συστηματικὸς ἀντισημίτης· βλ. φύλλο τῆς 12ης Μαΐου 1909 τῆς «Ἀληθείας», ὅπου ἀναδημοσιεύονται ἀποσπάσματα ἄρθρων μὲ τέτοιες κατηγορίες, τῶν τοπικῶν ἐβραϊκῶν ἐφημερίδων «Progrès de Salonique» και «Journal de Salonique». Ἀντίθετα ὁ πατέρας του Σοφοκλῆς Γκαρπολάς εἶχε προσπαθήσει γιὰ μεγάλο διάστημα νὰ καλλιεργήσει τὶς καλὰς σχέσεις μεταξὺ τῶν δύο κοινοτήτων· βλ. π.χ. δημοσίευμα στὸν «Φάρο τῆς Μακεδονίας» τῆς 3ης Σεπτεμβρίου 1883, ὅπου ἐκφράζεται ἡ εὐγνωμοσύνη τῶν Ἑλλήνων τῆς πόλης πρὸς τὸν ἀποβιώσαντα Μωδὸς Ἀλλατίνην, και ἄλλο στὶς 14 Νοεμβρίου 1887, ὅπου φθάνει νὰ ἐλέγξει τὸ μητροπολίτη Γρηγόριον γιὰ κάποια ὑπερωπία ἀπέναντι στὶς ἀρχὲς τῆς ἐβραϊκῆς κοινότητος.

3. Ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ 1909 ἡ ἐκδόσις τοῦ «Φάρου τῆς Θεσσαλονίκης» γίνεται ἐντελὼς ἀνώμαλη. Στὸ δεύτερο ἔξαμηνον τοῦ χρόνου αὐτοῦ ἡ ἐκτύπωσή του διακόπτεται γιὰ ἓνα διάστημα ἐπτά-ὀκτὼ μηνῶν, κατὰ τὸ ὁποῖο οἱ ἀδελφοὶ Γκαρπολά, κρυπτόμενοι πίσω ἀπὸ τὸ Βασίλειον Μεσολογγίτη, ἐκδίδουν τὴν ἐφημερίδα «Πολιτικά Νέα»· βλ. Ἀρ. Ἰ. Χα-

ται από την ελάχιστη κυκλοφορία της εφημερίδας έρχεται τώρα να επιπιτείνεται το μπουκοτάζ που της κηρύσσουν οι Έλληνες, με υπόδειξη του προξενείου και της μητροπόλεως¹. Ο «Φάρος της Θεσσαλονίκης» κλείνει οριστικά στις 25 Μαΐου 1912². Είναι μία ολοκληρωτική καταστροφή, οικονομική, πολιτική και ήθικη.

Η είσοδος των ελληνικών στρατευμάτων τον Οκτώβριο του 1912 στη Θεσσαλονίκη, που αποτελεί και την οδυσιαστική δικαίωση της πολιτικής των αντιπάλων του Ν. Γκαρπολά, οι όποιοι σάν παράγοντες του κόμματος των Φιλελευθέρων έρχονται τώρα στην έξουσία, καθιστά την καταστροφή αυτή οριστική. Ο Νίκος Γκαρπολάς είναι ένας πρόωρα γερασμένος και άχρηστευμένος άνθρωπος.

‘Αμφίβολο αν απ’ έδω και πέρα άσκησε ποτέ συστηματικά τη δημοσιογραφία³. ‘Εντύπωση κάνει και ή άπουσία του από τὰ δύο εκδιδόμενα στο

ση ρ δ ζ ό γ λ ο υ, ‘Εφημερίδες και Δημοσιογράφοι της Θεσσαλονίκης, στο φύλλο της 14ης ‘Ιουλίου 1942 της «Νέας Εδρώπης». Η εφημερίδα επανακυκλοφορεί με την επωνυμία «Φάρος» για άγνωστο διάστημα περί τὰ μέσα του 1910· βλ. ‘Α ρ ι σ τ. Χ α σ η ρ δ ζ ό γ λ ο υ, Τό Χρονογράφημα έν Θεσσαλονίκη επί μίαν είκοσαετίαν 1900-1920, Θεσσαλονίκη 1925, σ. 18. Στη συνέχεια φαίνεται ότι διέκοψε πάλι την έκδοσή της καθώς δέν περιλαμβάνεται στη δημοσιευμένη στις 10 και στις 17 Δεκεμβρίου 1910 άγγελία της «Οίκονομικής ‘Επιθεώρησης» του Θ. ‘Ηρακλείδη, όπου αναφέρονται όλες οι ελληνικές εφημερίδες που κυκλοφορούν την εποχή αυτή στη Θεσσαλονίκη. Γεγονός είναι ότι κυκλοφορεί εκ νέου στις άρχές του 1912· ό ‘Ελληνας Γενικός Πρόξενος Θεσσαλονίκης στην μνημονευθείσα ήδη από 1ης ‘Ιουνίου 1912 άναφορά του προς τό ‘Υπουργείο ‘Εξωτερικών στην ‘Αθήνα σημειώνει επί λέξει «άναφερόμενος εις τό ύπ’ αριθ. 157 από 21 Φεβρουαρίου έγγραφόν μου και τό ύμέτερον τηλεγράφημα της 17 Μαρτίου έ.έ., έχω την τιμήν νά σάς άνακοινώσω ότι εξαντληθέντων φαίνεται των ύπό τοις Νεοτουρκικοις Κομιτάτου παραχωρηθέντων χρημάτων, ή ένταυθα ύπό του Ν. Γκαρπολά εκδιδόμενη εφημερίς «Φάρος» έπαυσεν από της 25ης λήξαντος νά εκδίδεται».

1. Τό μπουκοτάζ επιβεβαιώνεται από έγγραφο της 7ης ‘Απριλίου 1912 του Γενικού Προξενείου Σμύρνης προς τό ‘Υπουργείο ‘Εξωτερικών της ‘Ελλάδος (‘Αρχ. ‘Υπ. ‘Εξωτερικών 1912 Β’ 53 ‘Ησσι Αιγαίου Πελάγους), καθώς και από έπισυναπτόμενο σ’ αυτό απόσπασμα δημοσιεύματος της εφημερίδας ‘Ανατολή» της Σμύρνης.

2. Τό οριστικό κλείσιμο του «Φάρου της Θεσσαλονίκης» τοποθετείται από τόν Ν. Γκαρπολά, σέ άδημοσίευτο και άχρονολόγητο ύπόμνημά του, συντεταγμένο λίγο πρό του θανάτου του, κατά τόν Αύγουστο 1912.

3. Την 8 ‘Απριλίου 1914 ιδρύεται στη Θεσσαλονίκη «προς περιφρούρησιν της καθ’ όλου άξιοπρεπείας του Τύπου και των συμφερόντων των γνησίων έργατών του καλάμου, άποκλειστικώς εκ των έξ επαγγέλματος δημοσιογράφων, των άποζώντων άποκλειστικώς εκ του καλάμου», ό Σύνδεσμος ‘Ελλήνων Συντακτών. Πρώτα μέλη του αναφέρονται οι Μίνας Λαγουδάκης, Κώστας Ποιμενίδης, Θεοφάνης Παναγιωτόπουλος, Θεόδωρος Χατζηγώγος, Βασίλης Μεσολογγίτης, Πέτρος Λεβαντής, Γεώργιος ‘Ησαΐας (Ταγκός, Σκνίποβιτς, ‘Υποβρύχιος, Πολύξερως), Πέτρος ‘Ωρολόγας, Θεόδωρος Ρήγκος, Νικόλαος Μπανάκης, Βασίλειος Οίκονόμου, Μάνος Βατάλας (Μέμρωδ), Γεώργιος Ζαχαρόπουλος (‘Εω-

μεσοπόλεμο ἡμερολόγια τῆς Θεσσαλονίκης, τῆς Μερώπης Τσιώμου καὶ τοῦ Νίκου Σφενδόνη, ὅπου παρελαύνουν ὅλοι οἱ ντόπιοι δημοσιογράφοι τῆς ἐποχῆς. Ἐμφανίζεται μόνο μιὰ φορά, στὰ 1933 ἐκδίδει στὴ Θεσσαλονίκη βιβλίο του μὲ τίτλο «Πῶς ἡ Μακεδονία παρέμεινε Ἑλληνική», χρησιμότητα σήμερα γιὰ τὶς πολλὰς πληροφορίες, συχνὰ ἄγνωστες ἀπὸ ἄλλες πηγές, ποὺ διασώζει ἀπὸ τὴν πρώτη περίοδο τῆς σλαβικῆς ἀφυπνίσσεως στὴ Μακεδονία κατὰ τὰ ἔτη 1860-1883. Πάμπτωχος καὶ ἀγνοημένος πεθαίνει στὴ Θεσσαλονίκη τὸ 1941¹.

8. Γύρω στὰ 1903 ἀρχίζει νὰ ἐμφανίζεται ἀραιὰ στὶς στίλβες τοῦ «Φάρου τῆς Θεσσαλονίκης» καὶ τὸ ὄνομα τοῦ Τάκη (Δημητρίου) Γκαρπολά, προτελευταίου γιοῦ τοῦ ἱδρυτῆ τῆς ἐφημερίδας, γεννημένου στὰ 1886. Τὸ νεώτερο αὐτὸ μέλος τῆς οἰκογένειας γράφει, σὲ μιὰ δημοτικὴ τὴν ὁποία παραμορφώνουν συχνὰ κακόχοι τύποι τῆς καθαρεύουσας, ρομαντικὰ ποιήματα, τὰ ὅποια δὲν φθάνουν κὰν τὸ ἐπίπεδο τῆς μετριότητος. Δὲν πρέπει νὰ τὸν ἀδικήσουμε ὑπερβολικά· ἐκτὸς ἀπὸ τὸ ὅτι εἶναι νεαρότατος, αὐτὰ ποὺ γράφει εἶναι ὅ,τι συνήθως γράφεται στὰ ἡμερολόγια καὶ τὶς ἐφημερίδες τῆς ἐποχῆς, αὐτὸ ποὺ ἀρέσκεται νὰ διαβάζει—ὅταν διαβάζει—ὁ μέσος Ἑλληνας ἀναγνώστης. Θέματα θλιβερά καὶ τετριμμένα ποὺ ἀποβλέπουν στὴν εὐκολὴ συγκίνηση, ἀκαλαίσθητὴ γραφὴ, κανένα σημάδι ὅτι ὁ γράφων δέχεται κάποιες ἐπιδράσεις συγχρόνων λογοτεχνικῶν ἢ ἄλλων ρευμάτων. Ὡστόσο, ἀπὸ τὴ δημοσίευση τῶν ποιημάτων αὐτῶν, καθὼς καὶ κάποιων ἄλλων, γραμμένων στὴν ἴδια γλῶσσα, βγαίνει ἡ ἀξιοσημείωτὴ παρατήρηση ὅτι ἡ ἐφημερίδα δέχεται πιά τώρα, τουλάχιστον στὸ χῶρο τῆς ποίησης τῆ χρήσιμης τῆς δημοτικῆς, τὴν ὁποία—χωρὶς φανατισμὸ καὶ μὲ πολλὰς ἀποδοχὰς στὰ ἐπιμέρους—ἀρνεῖται μέχρι περίπου τὸ 1901².

σφόρος), Ἀλέξανδρος Μπαλάσκας (Κλέων Βρανᾶς), Ἰωάννης Ζαφειρόπουλος, Κωνσταντῖνος Πούγγουρας, Γεώργιος Ἀζαριάδης, Θεαγένης Καρέτσος, Πέτρος Λούβαρης, Γεώργιος Συρούκης, Σταμάτιος Ράπτης καὶ Ἀριστείδης Χασηρθόγλου. βλ. Κ λ. Β ρ α ν ᾶ, Ἡμερολόγιον τῆς Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη 1916, σ. 95. Στὸ ἴδιο ἡμερολόγιο ἀπαριθμοῦνται οἱ ἐκδιδόμενες στὴ Θεσσαλονικὴ ἐφημερίδες, σὲ καμμία ἀπὸ τὶς ὁποῖες δὲν φαίνεται νὰ ἔχει ἀνάμειξη ὁ Νίκος Γκαρπολάς. Ὅτε καὶ τὸ τυπογραφεῖο τῶν Γκαρπολάδων φαίνεται νὰ λειτουργεῖ πιά αὐτὴν τὴν ἐποχὴ· βλ. Πανελλήνιος Ὁδηγὸς τῆς Ἀνατολικῆς Ἑταιρίας Διαφωμίσεων, Ἀθῆναι 1915, σ. 1064.

1. Ὁ Ἀ ρ ι σ τ. Χ α σ η ρ θ ὅ γ λ ο υ, στὸ ἄρθρο του Ἐφημερίδες καὶ Δημοσιογράφοι τῆς Θεσσαλονίκης, ἔ.ἀ., περιγράφει τὰ στερνὰ τοῦ Ν. Γκαρπολά μὲ τ' ἀκόλουθα λόγια «...ἔζησε μιὰ ζωὴ πικρὴ καὶ στεναχωρημένη—ἔως πέρσι ποὺ πέθανε— κλεισμένος σὲ μιὰ σιωπηλὴ καὶ ἀξιοπρεπὴ ἐγκαρτέρηση, στὸ περιθώριο τῆς δημοσιογραφικῆς κινήσεως, μὲ ἀπραγματοποίητο ὥς τὸ τέλος τὸ ὄνειρο νὰ ξαναεκδώσῃ τὴν ἐφημερίδα του».

2. βλ. π.χ. εἰδὴση στὸ φύλλο τῆς 6ης δεκεμβρίου 1901, ἀναφερόμενη στὸν «γνωστὸν ἐκχυδαίστην τοῦ Εὐαγγελίου» Ἀλέξανδρον Πάλλη.

9. Ἡ ἔκδοση τοῦ Λεξικοῦ τῆς Ἑλληνικῆς Γλώσσης τοῦ Ἀνθιμου Γα-
 ζῆ ἀπὸ τὸν Κωνσταντῖνο Γκαρπολά τὸ ἔτος 1835 στὴ Βιέννη καὶ ἡ δημο-
 σίευση τοῦ βιβλίου «Πῶς ἡ Μακεδονία παρέμεινε Ἑλληνικὴ» ἀπὸ τὸν
 Νίκο Σ. Γκαρπολά στὰ 1933 στὴ Θεσσαλονίκη, ὀριοθετοῦν μὲ ἱκανοποιη-
 τικὴ ἀκρίβεια τὴν πρώτη ἑκατονταετία τοῦ βίου τοῦ ἐλευθέρου ἑλληνικοῦ
 κράτους. Μέσα στὰ ἑκατὸ χρόνια αὐτὰ ἡ ἱστορία τῶν Γκαρπολάδων, ἱστο-
 ρία μιᾶς μορφωμένης οἰκογένειας ποὺ κινήθηκε μεταξὺ τῶν ὁρίων τῆς εὐ-
 πορίας ἀστικής τάξης καὶ τοῦ πνευματικοῦ προλεταριάτου, ἀποτελεῖ πιστὴ
 εἰκόνα τοῦ εὐρύτερου πολιτικοῦ καὶ πολιτιστικοῦ περιβάλλοντος, στὸ ὁ-
 ποῖο ἔζησαν καὶ ἐξελίχθηκαν. Κινήθηκαν θετικὰ ἢ ἀρνητικὰ μέσα στὸ πλέγ-
 μα ποὺ δημιούργησε ἀρχικὰ ἡ λογία κλασικὴ παράδοση καὶ ἀργότερα ἡ
 Μεγάλῃ Ἰδέα. Οἱ ἴδιοι δὲν ὑπῆρξαν ποτὲ σηματοφόροι κάποιας ἰδεολογίας,
 ὡς ἄνθρωποι ὅμως τῆς πρακτικῆς δράσης καὶ αὐτὸ ποὺ θὰ λέγαμε σήμερα
 μὲ τὸν ὄρο «businessmen», στάθηκαν στὸν τομέα τους πρωτοπόροι καὶ εὐ-
 αίσθητοι δέκτες καὶ ἀναμεταδότες τῆς κρατοῦσης ἰδεολογίας τοῦ καιροῦ
 τους. Ὁ ἰδρυτὴς τῆς δυναστείας ὑπῆρξε τυπικὸς ἐκπρόσωπος τῆς ἐποχῆς
 τῆς σβέσεως τοῦ ἑλληνικοῦ διαφωτισμοῦ. Οἱ ἀπόγονοι του συνεργάστη-
 καν ἐπαγγελματικὰ μὲ τὴ φαναριώτικη σχολὴ τῆς ὀθωνικῆς Ἀθήνας.
 Ἀργότερα, κάτω ἀπὸ τὶς εὐλογίες τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου, συνέ-
 πλευσαν μὲ τοὺς μεγάλους ἐμπόρους τῆς Κωνσταντινουπόλεως στὴν προ-
 σπάθεια, μὲ τὴ διατήρηση καλῶν σχέσεων μὲ τοὺς Τούρκους, νὰ ἐξασφα-
 λισθεῖ ἡ πλεονεκτικὴ θέση τοῦ ἑλληνικοῦ στοιχείου μέσα στὴν ὀθωμανικὴ
 αὐτοκρατορία. Πιὸ ἀργά, γιὰ μιὰ στιγμὴ, φάνηκαν νὰ προσχωροῦν στὴν
 παράταξη τῶν ἀνερχόμενων μεσοαστῶν τῆς Θεσσαλονίκης, παράταξης
 πολιτικὰ δημοκρατικῆς. Στὴν ἀρχὴ τοῦ εἰκοστοῦ αἰῶνος δέχονται, στὸ
 μέτρο ποὺ εἶναι ἱκανοὶ νὰ τὴν ἀφομοιώσουν, τὴ χρῆση τῆς Δημοτικῆς
 γλώσσας, τουλάχιστον στὸν ποιητικὸ λόγο. Στὸ Μακεδονικὸ Ἀγῶνα δὲν
 πρωτοστατοῦσαν πιά· ἀρχικὰ βοηθοῦν στὴν ἐπιτυχία τῆς ἐθνικῆς γραμμῆς
 ποὺ σὲ συνεργασία μὲ τὴν Ἀθῆνα εἶχε χαράξει μιὰ νεότερη γενιὰ Ἑλλήνων
 ἀστῶν τῆς Μακεδονίας, ἡ ὑποστήριξη ὅμως μετὰ τὸ 1910 ποὺ ἐξακολου-
 θοῦν νὰ παρέχουν πρὸς τοὺς νεοτούρκους τοὺς φέρνει σὲ σύγκρουση μὲ τὸ
 περιβάλλον τους καὶ προκαλεῖ τὴν ὀριστικὴ καταστροφὴ τους λίγο πρὶν
 ἀπὸ τὴν ἀπελευθέρωση τοῦ 1912.

Μιὰ κριτικὴ τῆς συμπεριφορᾶς τους δὲν πρέπει νὰ λησμονεῖ τὰ γεγι-
 κότερα χαρακτηριστικὰ τῆς νεοελληνικῆς κοινωνίας, μέσα στὸ πλαίσιο
 τῆς ὁποίας ἔδρασαν. Ἄν ὅμως τὸ πλαίσιο προσδιορίζει τὰ ὅρια τῶν δυνα-
 τοτήτων τῶν Γκαρπολάδων, ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριὰ ἡ ἱστορία τους τεκμηριώ-
 νει, μὲ πλῆθος ἄλλων ἀναλόγων ἱστοριῶν, τέτοιων ἀπὸ τὶς ὁποῖες βρίθει ἡ
 περίοδος κατὰ τὴν ὁποία τοὺς παρακολουθήσαμε, ποιᾶς ὑπῆρξαν οἱ δυνά-

μεις ποὺ ἐσώκλειε τὸ κοινωνικὸ σύνολο, στὸ ὁποῖο βρέθηκαν ἐντεταγμένοι. Καί, μὲ τὴν κάθοδο ἀπὸ τὴ Βιέννη τοῦ Κωνσταντίνου Γκαρπολά τὸ 1837 στὴν Ἀθήνα, ὅπου ἰδρύει ἓνα ἀπὸ τὰ πρῶτα μεγάλα τυπογραφεῖα τῆς, τὴν μετάβαση τοῦ Μιλτιάδη Γκαρπολά τὸ 1850 στὴ Θεσσαλονίκη, ὅπου ἐπίσης ἰδρύει τὸ πρῶτο ἐλληνικὸ τυπογραφεῖο τῆς, τὴν ἰδρυση στὰ 1875 ἀπὸ τὸν Σοφοκλῆ Γκαρπολά στὴ Θεσσαλονίκη τῆς πρώτης ἐλληνικῆς ἐφημερίδας τῆς Μακεδονίας, καθὼς καὶ τὶς συνθήκες κάτω ἀπὸ τὶς ὁποῖες ἐκκλῖσε ἡ ἐφημερίδα τὸ 1912, ἐπιβεβαιώνει τὴ συνεχή —ἀλλ' ὅχι καὶ ἀδιατάρακτη— ἄνοδο τῶν Ἑλλήνων ἀστῶν στὸ βαλκανικὸ χῶρο, καθ' ὅλη τὴν διάρκεια τῆς περιόδου ποὺ ἀρχίζει μὲ τὴ σύσταση τοῦ νέου ἐλληνικοῦ κράτους καὶ φθάνει μέχρι τὶς παραμονὲς τῶν βαλκανικῶν πολέμων.

ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ Γ. ΚΟΚΚΑΣ

R É S U M É

P. G. K o k k a s, La famille Garbolas et le premier journal grec de Thessalonique.

Il s'agit de Constantin Garbolas et de ces descendants, membres d'une famille grecque, qui se sont distingués comme éditeurs, imprimeurs et ultérieurement journalistes à Vienne, à Athènes et à Salonique, depuis la révolution de 1821 jusqu' aux guerres balcaniques.

Constantin Garbolas (c1790-c1848), sortant de son village Krania d'Olympe au début du XVIIIe siècle, arrive à Vienne où il travaille comme imprimeur. Il entre en relations avec les philologues Anthime Gazis et Constantin Kommitas les œuvres de quels il va éditer plus tard. Après s'être fait une réputation d'éditeur avec des ouvrages grecs dans la capitale des Habsburgs, il se déplace avec ses enfants en 1837 à Athènes, où il ouvre une librairie et une imprimerie. La plupart de ses publications sont des ouvrages scolaires, éditions des œuvres des anciens grecs classiques. Son imprimerie s'arrête à opérer après sa faillite en 1842.

L'imprimerie renouvelle son opération en 1844 sous la direction d'Alexandre Garbolas (c1817-c1870), fils aîné de son fondateur, qui est aidé par ses plus jeunes frères, Miltiade et Sophocle. Parmi la clientèle de l'entreprise se trouvent maintenant les représentants les plus renommés de l'école littéraire phanariote à Athènes. Mais les trois frères sont en mauvais termes. L'entreprise se bat pour son existence, qui va se terminer en 1859.

Entre-temps Miltiade Garbolas (c1821-c1890), étend l'entreprise familiale à Salonique, qui parvient grâce à lui à disposer en 1850 sa première imprimerie grecque. Miltiade Garbolas, lui même, quitte Salonique avant la fin de la même année. Mais son imprimerie continuera d'exister, sous le nom de son nouveau propriétaire Kyriakos Darzilovitis, jusqu' à 1862 ou même—peut être bien—jusqu' à 1864.

Plus important est le troisième frère, Sophocle Garbolas (c1833-1911). Il travaille comme imprimeur à Athènes depuis 1853 jusqu' à 1856; plus tard il arrive en France où il devient un démocrate fervent. Peu après il s'installe à Salonique où il fait un mariage excellent qui lui permet d'entrer dans la haute bourgeoisie grecque de la ville.

Ainsi, grâce à ses nouvelles relations et à la dôt de sa femme, Sophocle

Garbolas réussit à fonder en 1875 le premier journal grec de Salonique, sous le titre «Ερμής». Ce titre se trouve changé en 1881 en «Φάρος της Μακεδονίας» et en 1898, une fois encore en «Φάρος της Θεσσαλονίκης». Le journal, qui resta toujours attaché à la politique française et opposé à celle de la Russie, devient pour une dizaine d'années l'organe du parti de ces bourgeois libéraux de la ville, qui gouvernent la communauté grecque jusqu' à 1883. Seulement après 1887 Sophocle Garbolas change le camp et son journal commence à soutenir la cause de l'autre parti, formé plutôt par la petite bourgeoisie. Son rédacteur en chef est maintenant Spyros Tzanotis, un jeune journaliste de Zante, qui entre dans la bataille sous l'influence du radicalisme italien.

La polémique de la période 1887-1889 qui en suit, s'arrête assez brusquement sous le spectre d'une ruine économique. Sophocle Garbolas échappa à peine une faillite en 1895. En même temps les admonitions du patriarche œcuménique de Constantinople parviennent à persuader les deux partis de se donner les mains.

Le journal est suspendu provisoirement par les autorités ottomanes pendant la guerre turcogrecque de 1897. Il est réédité quelques mois plus tard par son fondateur, avec l'assistance de ses deux enfants Alexandre (1870-1942) et Nicolas (1873-1941). Ainsi, après le départ de leur père en 1905 pour Athènes, se sont les deux frères qui tiennent le journal. Mais les temps ont changé; un nouveau journal grec, le «Αλήθεια» édité par Muratori, Kouskouras et Bitos, apparut à 1903 à Salonique. Les frères Garbolas essayent de lui rivaliser sans succès.

Cette grave situation ne s'améliorera pas après la promulgation en 1908 de la Constitution neoturque. Pendant toute une année les deux journaux grecs soutiennent le Comité. Mais tandis que le journal de Kouskouras le quitte avant la fin de 1909, le «Φάρος της Θεσσαλονίκης» continue à soutenir les neoturcs jusqu'à la veille de la première guerre balkanique. Le consulat grec à Salonique et la métropole de la ville accusent Nicolas Garbolas d'être l'agent à la solde du gouvernement turc. La fin du journal aura lieu aussitôt à la suite d'un boycottage de la part de la communauté grecque.